AL-TABATTUL

MA‘A

AL-TAQWÁ WA-ṬĀ‘AŤI WA-TAWAKKUL

﴿TAQWÁ WA ṬĀ‘ATE ILĀHĪ AUR TAWAKKUL﴾

Shayḳh al-Islām
al-Duktūr Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Roman Urdū Ţrānsliţāreţar
Dīwān Mŏḥsin Shāh

بسم الله الرحمن الرحيم

مولاي صلِّ وسلِّم دائمًا أبدًا

على حبيبك خير الخلق كلِّهم

محمَّد سيِّد الكونين والثَّقلين

والفريقين من عربٍ ومن عجم

اللهمَّ صلِّ على سيِّدنا ومولانا محمَّدٍ وعلى آله وصحبه وبارك وسلِّم

al-Muḥtawayāt

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

﴾Allāh Ta‘ālá ke liye Taqwá Iḳhtiyār karne kā bayān﴿

al-Qur’ān

(1) (Yeh) woh ‘Aẓīm Kitāb hai jis meṅ kisi shak kī gunjā’ish nahīṅ, (yeh) parhez-gāroṅ ke liye hidāyat hai.

(2) Aur yeh ko’ī nekī nahīṅ keh tum (ḥālate eḥrām meṅ) gharoṅ meṅ un kī pusht kī ṭaraf se ā’o bal-keh nekī to (aisī ulṭī rasmoṅ kī ba-jā’e) parhez-gārī iḳhtiyār karnā hai, aur tum gharoṅ meṅ un ke darwāzoṅ se āyā karo, aur Allāh se ḍarte raho tā-keh tum falāḥ pā’o.

(3) Aur (Āḳhirat ke) safar kā sāmān kar lo be-shak sab se behtar zāde rāh taqwá hai aur Ae ‘aql wālo! Merā taqwá iḳhtiyār karo.

(4) Aur Allāh se ḍarte raho aur jān lo keh tum sab ko Usī ke pās jam‘a kiyā jā’egā.

(5) Ae īmān wāloṅ! Allāh se ḍaro aur jo kuçh bhī sūd meṅ se bāqī răh gayā hai çhoṛ do agar tum (ṣidq dil se) īmān rakhte ho.

(6) Ae īmān wālo! Allāh se ḍarā karo jaise Us se ḍarne kā ḥaq hai aur tumhārī maut ṣirf usī ḥāl par ā’e keh tum Musalmān ho.

(7) Aur apne Rab kī baḳhshish aur Jannat kī ṭaraf tezī se baṛho jis kī wus‘at meṅ sab āsmān aur zamīn ā jāte haiṅ, jo parhez-gāroṅ ke liye tayyār kī ga’ī hai.

(8) Yeh Qur’ān logoṅ ke liye wāẓeḥ bayān hai aur hidāyat hai aur parhez-gāroṅ ke liye naṣīḥat hai.

(9) (Ae Musalmāno!) Tumheṅ ẕarūr biẕ-ẕarūr tumhāre amwāl aur tumhārī jānoṅ meṅ āzmāyā jā'egā aur tumheṅ băhr ṣūrat un logoṅ se jinheṅ tum se păhle Kitāb dī ga'ī thī aur un logoṅ se jo mushrik haiṅ bŏhat se aẕīyat-nāk (ṭaʻne) sun·ne hoṅge, aur agar tum ṣabr karte raho aur taqwá iḳhtiyār kiye rakho to yeh baṛī himmat ke kāmoṅ meṅ se hai.

(10) Ae īmān wālo! Ṣabr karo aur s̱ābit qadamī meṅ (dushman se bhī) ziyādah meḥnat karo aur (jihād ke liye ḳhūb mustaʻid raho, aur (hameshah) Allāh kā taqwá qā'im rakho tā-keh tum kām-yāb ho sako.

(11) Aur nekī aur parhez-gārī (ke kāmoṅ) par ek dūsre kī madad kiyā karo aur gunāh aur ẓulm (ke kāmoṅ) par ek dūsre kī madad nah karo aur Allāh se ḍarte raho. Be-shak Allāh (nā-farmānī karne wāloṅ ko) saḳht sazā dene wālā hai.

(12) Ae īmā wālo! Tum Allāh ke (us) inʻām ko yād karo (jo) tum par huwā jab qaume (kuffār) ne yeh irādah kiyā keh apne hāth (qatl-o halākat ke liye) tumhārī ṭaraf darāz kareṅ to Allāh ne un ke hāth tum se rok diye aur Allāh se ḍarte huwe, aur īmān wāloṅ ko Allāh hī par bharosah rakhnā chāhiye.

(13) Ae īmān wālo! Allāh se ḍarte raho aur Us (ke ḥuẓūr) tak (taqarrub aur rasā'ī kā) wasīlah talāsh karo aur Us kī rāh meṅ jihād karo tā-keh tum falāḥ pā jā'o.

(14) Un logoṅ par jo īmān lā'e aur nek ʻamal karte rahe us (ḥarām) meṅ ko'ī gunāh nahīṅ jo woh (ḥukme ḥurmat utarne se păhle) khā pī chuke haiṅ jab-keh woh (baqīyah muʻāmalāt meṅ) bachte rahe aur (dīgar aḥkāme Ilāhī par) īmān lā'e aur aʻmāle

ṣāleḥah par 'amal-pairā rahe, phir (aḥkāme ḥurmat ke ā jāne ke ba'd bhī in sab ḥarām ashyā' se) parhez karte rahe aur (un kī ḥurmat par ṣidq dil se) īmān lā'e, phir ṣāḥibāne taqwá huwe aur (bil-āḳhir) ṣāḥibāne eḥsān (ya'nī Allāh ke ḳhāṣ maḥbūb-o muqarrab wa nekū-kār bande) ban ga'e, aur Allāh eḥsān-wāloṅ se maḥabbat farmātā hai.

(15) Be-shak jin logoṅ ne parhez-gārī iḳhtiyār kī hai, jab unheṅ Shayṭān kī ṭaraf se ko'ī ḳhayāl bhī çhū letā hai (to woh Allāh ke amr-o nahyi aur Shayṭān ke dajl-o 'adāwat ko) yād karne lagte haiṅ so usī waqt un kī (baṣīrat kī) āṅkheṅ khul jātī haiṅ.

(16) Bas dunyā kī zindagī to mǎḥẕ khel aur tamāshā hai, aur agar tum īmān le ā'o aur taqwá iḳhityār karo to woh tumheṅ tumhāre (a'māl par kāmil) s̱awāb 'aṭā farmā'egā aur tum se tumhāre māl ṭalab nahīṅ karegā.

(17) Be-shak jo log Rasūl Allāh (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kī bār-gāh meṅ (adab-o niyāz ke bā'is̱) apnī āwāzoṅ ko past rakhte haiṅ, yehī woh log haiṅ jin ke diloṅ ko Allāh ne taqwá ke liye chun kar ḳhāliṣ kar liyā hai. Un hī ke liye baḳhshish hai aur ajre 'aẓīm hai.

(18) Ae logo! Ham ne tumheṅ mard aur 'aurat se paidā farmāyā aur ham ne tumheṅ (baṛī-baṛī) qaumoṅ aur qabīloṅ meṅ (taqsīm) kiyā tā-keh tum ek dūsre ko pǎhchān sako. Be-shak Allāh ke nazdīk tum meṅ ziyādah bā-'izzat woh hai jo tum meṅ ziyādah parhez-gār ho, be-shak Allāh Ḳhūb Jān·ne wālā ḳhūb Ḳhabar rakhne wālā hai.

(19) Phir jab woh apnī muqarrarah mī'ād (ke ḳhatm hone) ke qarīb pahŏṅch jā'eṅ to unheṅ bhalā'ī ke sāth (apnī zaujīyat meṅ)

rok lo yā unheṅ bhalā'ī ke sāth judā kar do. Aur apnoṅ meṅ se do ʻādil mardoṅ ko gawāh banā lo aur gawāhī Allāh ke liye qā'im kiyā karo, in (bātoṅ) se usī shaḳhṣ ko naṣīḥat kī jāti hai jo Allāh aur Yaume Āḳhirat par īmān rakhtā hai, aur jo Allāh se ḍartā hai woh Us ke liye (dunyā-o Āḳhirat ke raṅj-o ġham se) nikalne kī rāh paidā farmā detā hai. Aur use aisī jagah se rizq ʻaṭā farmātā hai jahāṅ se us kā gumān bhī nahīṅ hotā, aur jo shaḳhṣ Allāh par tawakkul kartā hai to Woh (Allāh) use kāfī hai, be-shak Allāh apnā kām pūrā kar lene wālā hai, be-shak Allāh ne har shai ke liye andāzah muqarrar farmā rakhā hai.

(20) Pas jis ne (apnā māl Allāh kī rāh meṅ) diyā aur parhez-gārī iḳhtiyār kī. Aur us ne (infāq-o taqwá ke ẕarīʻe) achçhā'ī (yaʻnī Dīne ḥaq aur Āḳhirat) kī taṣdīq kī. To Ham ʻan-qarīb use āsānī (yaʻnī riẓā'e Ilāhī) ke liye suhūlat farāham kar deṅge.

(21) Aur us (Āg) se us baṛe parhez-gār shaḳhṣ ko bachā liyā jā'egā. Jo apnā māl (Allāh kī rāh meṅ) detā hai keh (apne jān-o māl kī) pākīzagī ḥāsil kare.

al-Ḥadīṯh

1/1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh (Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ)ʻarẓ kiyā gayā: Yā Rasūl Allāh! logoṅ meṅ sab se ziyādah muʻazzaz kaun hai? Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo un meṅ sab se ziyādah muttaqī (Allāh se ḍarne wālā) ho.

Yeh Ḥadīṯ muttafaq ʻalaih hai

(2) Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ḳhudā kī qasam! Maiṅ tumhārī nisbat Ḳhudā se ziyādah ḍartā hūṅ aur us se ḍar kar gunāhoṅ se ziyādah bachne wālā hūṅ.

Ise Imām Buḳhārī aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

3/2. Ḥaẕrat ‘Adī bin Ḥātim raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Jahannam se bacho ḳhwāh ādhī khajūr (ba-ṭaure ṣadaqah de kar hī ho.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai

4/3. Ḥaẕrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ, bār-gāhe Risālat ma‘āb ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam meṅ ‘arẕ kiyā gayā: Yā Rasūl Allāh! logoṅ meṅ se afẕal kaun hai? Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Woh Momin jo apnī jān aur apne māl ke sāth rāhe Ḳhudā meṅ jihād kare. Log phir ‘arẕ-guzār huwe: Is ke ba‘d kaun afẕal hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Woh Momin jo Allāh Ta‘ālá kā Taqwá iḳhtiyār kare huwe kisī pahāṛ kī ghāṭī meṅ sukūnat-paẕir ho aur logoṅ ko apne shar se măḥfūẓ rakhe.

Ise Imām Buḳhārī, Aḥmad, Tirmidhī aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai.

5_6/4. Ḥaẕrat Sa‘d bin Abī Waqqāṣ raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai: Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam

ko farmāte huwe sunā: Be-shak Allāh Taʻālá muttaqī, be-niyāz aur goshah-nahsīn bande se maḥabbat kartā hai.

Ise Iām Muslim aur Abū Yaʻlá ne riwāyat kiyā hai.

(6) Ḥaẕrat ʻAbd Allāh raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam yeh duʻā farmāyā karte the: ﴿اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدٰى وَالتُّقٰى، وَالْعَفَافَ وَالْغِنٰى﴾ ʻAe Allāh! Maiṅ tujh se hidāyat, Taqwá, pāk-dāmanī aur ġhinā kā sawāl kartā hūṅ.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Tirmid͟hī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

7/5. Ḥaẕrat Abū Umāmah raḍiya Allāhu ʻanhu farmāte haiṅ: Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se sunā: Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne Ḥajjaṫu al-wadāʻ ke ḳhuṭbah meṅ irshād farmāyā: Allāh se ḍaro jo tumhārā Rab hai, pāṅch Namāzeṅ paṛho, Ramaḍān ke Roze rakho, apne māloṅ kī Zakāṫ adākaro, aur apne umarā’ kā ḥukm māno (is ke ṣilah meṅ tum) apne Rab kī Jannat meṅ dāḳhil ho jā’oge.

Ise Imām Aḥmad, Tirmid͟hī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ riwāyat kiyā hai. Imām Tirmid͟hī ne farmayā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ṣaḥīḥ hai. Aur Ḥākim ne kahā: Yeh Ḥadīs̱ Muslim kī sharā’iṭ par ṣaḥīḥ hai.

8/6. Ḥaẕrat Abū Saʻīd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ʻanhu farmāte haiṅ keh ek ādamī ne un ke pās ā kar kahā: Mujhe naṣīḥat farmā’īye. Unhoṅ ne farmāyā: Tū ne mujh se us chīz ka sawāl kiyā hai jis ke bāre meṅ tujh se pǎhle maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se sawāl kiyā thā. Maiṅ tujhe Allāh

Ta‘ālá se ḍarne kī naṣīḥat kartā hoṅ, kyūṅ-keh Taqwá har ‘amale ṣāleḥ kī choṭī hai. Tum par jihād lāzim hai kyūṅ-keh yehī Islām kī rahbānīyat hai, aur tujh par Allāh Ta‘ālá kā zikr aur tilāwate Qur’ān lāzim hai kyūṅ-keh yeh āsmān meṅ tere liye raḥmat aur zamīn par tere zikre ḳhair kā bā‘is hai.

Ise Imām Aḥmad aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

9/7. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh ek shaḳhṣ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Maiṅ safar par jāne kā irādah rakhtā hūṅ, mujhe kuçh naṣīḥat farmā’iye. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tujhe chāhiye keh Allāh kā Taqwá iḳhtiyār karo aur har balandī par takbīr kăh. Jab woh shaḳhṣ wā-pas jāne lagā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Allāh! Is ke liye zamīn ko lapeṭ de (ya‘nī yeh jald apnī manzil par pahŏṅch jā’e) aur is par safar ko āsān farmā de.

Ise Imām Aḥmad, Tirmidhī ne mazkūrah alfāẓ mo aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan hai.

10/8. Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu ‘anhā se riwāyat hai ek shaḳhṣ ne bār-gāhe Nabawī meṅ ḥāẓir ho kar ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Maiṅ safar karnā chāhtā hūṅ mujhe zāde rāh ‘ināyat farmā’eṅ. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá tujhe Taqwá kā zāde rāh ‘aṭā farmā’e. Us ne ‘arẓ kiyā: Ḥuẓūr! Mazīd izāfah farmā’iye. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh tere gunāhoṅ ko mu‘āf farmā de. Us ne ‘arẓ kiyā: Mere māṅ bāp Āp par qurbān hoṅ. Mazīd ‘aṭā farmā’eṅ. Āp ṣallá

Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum jahāṅ kahīṅ bhī ho Allāh tumhāre liye bhalā'ī ko āsān farmā de.

Ise Imām Tirmid͟hī aur Dārimī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmid͟hī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ġharīb hai.

11/9. Ḥaẕrat Samurah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Sharāfat hī aṣl sarmāyāh hai aur ḥaqīqī ʻizzat ṣirf Taqwá meṅ hai.

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmid͟hī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Mājh ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmid͟hī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ṣaḥīḥ ġharīb hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ Buḳhārī kī sharā'iṭ par ṣaḥīḥ hai.

12/10. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se pūçhā gayā: Kaun se aʿmāl haiṅ jo logoṅ ko ba-kas̱rat Jannat meṅ le jā'eṅge? Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá kā ḳhauf (Taqwá) aur achçhe aḳhlāq. Phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se un chīzoṅ ke bāre meṅ pūçhā gayā jo logoṅ ko ba-kas̱rat Jahannam meṅ le jāne kā bāʻis̱ haiṅ, to Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Muṅh aur sharm-gāh (yaʻnī bad-zabānī aur bad-kārī).

Ise Imām Aḥmad, Tirmid͟hī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmid͟hī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ṣaḥīḥ ġharīb hai.

13/11. Ḥaẓrat Abū Dh̲arr raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne mujh se farmāyā: Tum jahāṅ kahīṅ bhī ho Allāh Ta'ālá se ḍaro (Taqwá iḳhtiyār karo), gunāh (sar-zad ho jā'e to is) ke ba'd nekī karo, woh nekī is (gunāh) ko miṭā degī aur logoṅ se achçhe aḳhlāq ke sāth pesh ā'o.

Ise Imām Aḥmad, Tirmid̲h̲ī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Dārimī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmid̲h̲ī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̲ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

14/12. Ḥaẓrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu se marfu'an se riwāyat hai keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab insān ṣubḥ kartā hai to us ke tamām a'ẓā' jhuk kar zabān se kăhte haiṅ: (Ae zabān!) Hamāre bāre meṅ Allāh Ta'ālá se ḍar kyūṅ-keh ham tujh se muta'alliq haiṅ (ya'nī hamārī salāmatī kā inḥiṣār tujh par hai). Agar tū sīdhī rahegī (ya'nī bolne meṅ eḥtiyāt karegi) to ham bhī sīdhe (ya'nī mǎḥfūẕ) raheṅge aur agar tū ṭeṛhī hogī (ya'nī bolne meṅ eḥtiyāt nahīṅ bartegī) to ham bhī ṭeṛh (ya'nī ġhair mǎḥfūẓ) ho jā'eṅ.

Ise Imām Aḥmad, Tirmid̲h̲ī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Ḥumayd ne riwāyat kiyā hai.

15/13. Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Islām ẓāhirī a'māl kā nām hai, jab-keh īmān dil meṅ hotā hai. Phir Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne apne sīna'e aqdas kī ṭaraf ishārah kar ke ishārah farmāyā: Taqwá yahān hai, Taqwá yahāṅ hai.

Ise Imām Aḥmad ne Ibn Abī Shaybah ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Abū Ya'lá ne riwāyat kiyā hai.

16/14. Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam (kabhī ittefāqan) khujūr pāte to farmāte: Agar yeh andeshah aur ḳhaṭrah nah hotā keh yeh ṣadaqah kī hogī to maiṅ ẓarur use khā letā.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne riwāyat kiyā hai.

17/15. Ḥaẓrat Durrah raḍiya Allāhu 'anhā bayān kartī haiṅ: Maiṅ ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Logoṅ meṅ sab se ziyādah ṣāḥibe Taqwá kaun hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo un meṅ sab se baṛh kar nekī kā ḥukm dene wālā, burā'ī se rokne wālā ṣila'e raḥimī karne wālā hai.

Ise Imām Aḥmad ne se riwāyat kiyā hai.

18_19/16. Ḥaẓrat Abū D̲h̲arr raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tadbīr se baṛh kar ko'ī 'aql-mandī nahīṅ, gunāhoṅ se bachne se baṛh kar ko'ī wara' wa Taqwá nahīṅ aur ḥusne aḳhlāq se baṛh kar ko'ī ḥasab (sharāfat) nahīṅ.

Ise Imām Ibn Mājah aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

(19) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Taqwá 'amal kā sardār hai.

Ise Ḥakīm Tirmiḏẖī, Daylamī aur Ibn ‘Asākir ne riwāyat kiyā hai.

20/17. Ḥaẕrat (‘Abd Allāh) bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: ‘Ilm kī faẕīlat ‘ibādat se ziyādah hai aur Dīn kī aṣl wara‘ aur Taqwá hai.

Ise Imām Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

21/18. Ḥaẕrat Abū D̲h̲arr raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ: Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam mujhe bār bār Qur’ān Majīd kī yeh Āyat sunāyā karte: ﴿وَمَنْ يَّتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مَخْرَجًا ۝ وَّيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ ‘Aur jo Allāh se ḍartā hai Woh us ke liye (dunyā wa Āḳhirat ke raṅj-o ġham se) nikalne kī rāḥ paidā farmā detā hai. Aur use aisī jagah se rizq ‘aṭā farmātā hai jahāṅ se us kā gumān bhī nahīṅ hotā’.

Ise Imām Abū Nu‘aym ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya ‘ani al-Ṣaḥābaṫi wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Ḥaẕrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā bayān kartī haiṅ keh Ḥaẕrat Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu kā jab waqte wiṣāk qarīb āyā to Āp ne Ḥaẕrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā se farmāyā: Maiṅ nahīṅ jāntā keh Abū Bakr kī aulād kā (mere) is (ghar meṅ maujūd) māl meṅ ko’ī ḥiṣṣah ho, siwā’e is ūṅṭnī aur ṣaiqal karne wāle ġhulām ke jo Musalmānoṅ kī talwāren tayyār kartā aur hamārī khidmat baāj lātā hai. Is liye jab maiṅ faut hu jā’ūṅ to yeh māl ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ke ḥawāle kar denā. Chunāṅcheh jab Āp raḍiya Allāhu ‘anhā ne

woh māl 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ko bhetā jo unhoṅ ne farmāyā: Allāh Ta'ālá Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu 'anhu par raḥm farmā'e unhoṅ ne (Taqwá wa wara' kā aisā a'lá me'yār qā'em kar ke) apne ba'd āne wāloṅ ko āzmā'ish meṅ ḍāl diyā hai.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne 'Kitāb al-Zuhd' meṅ riwāyat kiyā hai.

Sayyidunā 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Taqwá ek aisī chīz hai keh us ko iḳhtiyār karne wālā shaḳhṣ halāk nahīṅ hotā aur nah hī us par 'amal karne wālā nādim hotā hai. Kyūṅ-keh Taqwá ke ẕarī'e hī kāmyāb logoṅ ne kām-yābī ḥāṣil kī aur ma'ṣīyat kī waj·h se hī ḳhasārah uṭhāne wāloṅ ne ḳhasārāh uṭhāyā.

Ise Imām Hindī ne 'Kanz al-'ummāl' meṅ bayān kiyā hai.

Sayyidunā 'Alī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu 'anhumā ne farmāyā: Dunyā meṅ logoṅ ke sardār saḳhāwat karne wāle hote haiṅ aur Āḳhirat meṅ logoṅ ke sardār muttaqī hoṅge.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat 'Abd Allāh al-Jasrī bayān karte haiṅ keh ek shaḳhṣ Ḥaẓrat Abū Dardā' raḍiya Allāhu 'anhu ke pās gayā, unheṅ salām kiyā aur 'arẓ kiyā: Mujhe ko'ī waṣīyat farmā'eṅ kyūṅ-keh maiṅ ġhazwah ke liye jā rahā hūṅ? Āp raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Allāh Ta'ālá se yūṅ ḍaro goyā tum dekh rahe ho yahāṅ tak keh tum us se jā milo, aur apne Āp

ko murdoṅ meṅ shumār karo aur zindoṅ meṅ shumār nah karo, aur maẓlūm kī bad-du'ā se bachte raho.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne 'Kitāb al-Zuhd' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū Dardā' raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Taqwá kā kamāl yeh hai keh bandah Allāh Ta'ālá se itnā ḍare keh ek rā'ī ke bar-ā-bar bhī bure 'amal kā irtekāb nah kare bal-keh yahāṅ tak keh ba'ẓ ḥalāl chīzoṅ ko bhī is ķhauf se çhoṛ de keh mabādā woh ḥarām hoṅ.

Ise Imām 'Abd Allāh bin al-Mubārak ne 'Kitāb al-Zuhd' meṅ aur Ibn 'Asākir ne 'Tārīķh Dimash al-kabīr' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū 'Ubaydah bin Jarrāḥ raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Ko'ī gorā yā kālā, āzā ho yā ġhulām, 'Arabī yā 'Ajamī jis ke muta'alliq mujhe 'ilm ho keh woh Taqwá meṅ mujh se ziyādah hone kī waj·h se afẓal hai to merī yeh ķhwāhish hogī keh maiṅ us jaisā hotā.

Ise Imām Abū Nu'aym ne 'Ḥilyaṫ al-awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ba'z Ṣaḥāba'e kiram riḍwānu Allāhi Ta'ālá 'alayhim ajma'īn kā qaul hai: Ham ḥalāl ke sattar ḥiṣṣe us ķhauf se çhoṛ dete the keh mabādā ḥarām ke kisī ek ḥisse meṅ mubtalā ho jā'eṅ.

Ise 'Allāmah Ibn Qayyim ne 'Madārij al-sālikīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām ʿĀmir bin ʿAbd al-Qays bayān karte haiṅ: Qur'ān Majīd kī ek Āyat mujhe sārī dunyā aur us ke mil jāne se ziyādah mǎḥbūb hai aur (mujhe yeh bhī mǎḥbūb hai keh) maiṅ tamām dunyā ṣirf is liye de dūṅ keh at mujhe muttaqī logoṅ meṅ shāmil farmā deṅ.

Ise Imām ʿAbd Allāh bin al-Mubārak ne 'Kitāb al-Zuhd' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥātim bin ʿAlwān al-Aṣam ne farmāyā: Jis ne tīn chīzoṅ ke ba-ġhair tīn chīzoṅ kā daʿwá kiyā woh kaẕẕāb hai. Jis ne Allāh Taʿālá kī ḥarām kī hū'ī chīzoṅ ko tark kiye ba-ġhair ḳhashīyate Ilāhī kā daʿwá kiyā woh kaẕẕāb hai. Jis ne apnā māl Allāh Taʿālá kī iṭāʿat meṅ ḳharch kiye ba-ġhair Jannat kī maḥabbat kā daʿwá kiyā woh kaẕẕāb hai aur jis ne faqr se maḥabbat kiye ba-ġhair Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam kī maḥabbat kā daʿwá kiyā woh kaẕẕāb hai.

Ise Imām Abū Nuʿaym ne 'Ḥilyaṫ al-awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Bakr Muḥammad al-Rawdhabārī ne farmāyā: Taqwá yeh hai keh tum un tamām chīzoṅ se ijtenāb karo jo tumheṅ Allāh Taʿālá se dūr kartī haiṅ.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Qushayrī bayān karte haiṅ: Marwī hai keh faqīr ke liye faqr meṅ kam az kam chār chīzoṅ kā honā ẓarūrī hai: (1) ʿilm jo us kī tadbīr kare, (2) parhez-gārī jo use bure

kāmoṅ se roke, (3) yaqīne kāmil jo use (Dīnī aḥkāmāt par) ʻamal-pairā hone kī tarġhīb de, (4) zikr jis se use uns măḥsūs ho.

Ise Imām Qushayrī ne ʻal-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ʻUthmān ne farmāyā: Sachchā ḳhauf yeh hai keh ẓāhirī aur bāṭinī ṭaur par gunāhoṅ se parhez kiyā jā'e.

Ise Imām Qushayrī ne ʻal-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Jarīr ne farmāyā: Jis shaḳhṣ ne apne aur Allāh Rabbu al-ʻIzzat ke dar-miyān Taqwá aur murāqabah ko puḳhtah nahīṅ kiyā woh shaḳhṣ kashf aur mushāhadah tak nahīṅ pahŏṅch saktā.

Ise Imām Qushayrī ne ʻal-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Jis ke dil meṅ ḥubbe dunyā ġhalabah kar letī hai us kā Taqwá jātā răhtā hai.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Agar tumhāre pās Taqwá nahīṅ to tum Allāh Taʻālá aur us ke nek bandoṅ ke hāṅ muʻazzaz nahīṅ.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Ae qaum tum Taqwá ko çhor dene se taubah kar lo. Kyūṅ-keh Taqwá dawā hai aur us kā çhoṛ denā bīmārī. Tum taubah kar lo, be-shak taubah dawā hai aur gunāh bīmārī.

Imām ʿAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Ae qaum! Tum har ḥālat meṅ Taqwá iḳhtiyār karo (kyūṅ-keh) Taqwá Dīn kā libās hai.

﴾Allāh Ta‘ālá se Ḳhauf wa Ummīd rakhne ka bayān﴿

al-Qur’ān

(1) Aur zamīn meṅ us ke saṅwar jāne (ya‘nī mulk kā māḥaule ḥayāt durust ho jāne) ke ba‘d fasād-aṅgezī nah karo aur (Us ke ‘aẕāb se) ḍarte huwe aur (Us kī raḥmat kī) ummīd rakhte huwe Us se du‘ā karte rahā karo, be-shak Allāh kī raḥmat eḥsān-shi‘ār logoṅ (ya‘ī nekū-kāroṅ) ke qarīb hotī hai.

(2) Īmān wāle (to) ṣirf wohī log haiṅ keh jab (un ke sāmne) Allāh kā ẕikr kiyā jātā hai (to) un ke dil (Us kī ‘aẓamat-o jalāl ke taṣawwur se) ḳhauf-zadah ho jāte haiṅ aur jab un par Us kī Āyāt tilāwat kī jātī haiṅ to woh (Kalāme Maḥbūb kī laẕẕat aṅgez aur ḥalāwat-āfrīṅ bāteṅ) un ke īmān meṅ ziyādatī kar detī haiṅ aur woh (har hāl meṅ) apne Rab par tawakkul (qā’im) rakhte haiṅ (aur kisī ġhair kī ṭaraf nahīṅ takte).

(3) Wohī hai jo tumheṅ (kabhī) ḍarāne aur (kabhī) ummīd dilāne ke liye bijlī dikhātā hai aur (kabhī) bhārī (ghane) bādaloṅ ko uṭhātā hai.

(4) Be-shak jo log apne Rab kī ḳhashīyat se muẓṭarib aur larzāṅ răhte haiṅ. Aur jo log apne Rab kī Āyatoṅ par īmān rakhte haīṅ. Aur jo log apne Rab ke sāth (kisī ko) sharīk nahīṅ ṭhăhrāte. Aur jo log (Allāh kī rāh meṅ itnā kuçh) dete haiṅ jitnā woh de sakte haiṅ aur (us ke bā-wujūd) un ke dil ḳhā’if răhte haiṅ keh woh apne Rab kī ṭaraf palaṭ kar jāne wāle haiṅ (kahīṅ yeh nā-maqbūl nah ho jā’e).

Yehī log bhalā'iyoṅ (ke sameṭne meṅ) jaldī kar rahe haiṅ aur wohī us meṅ āge nikal jāne wāle haiṅ.

(5) Jo (Ḳhudā'e) Raḥmān se bin dekhe ḍartā rahā aur (Allāh kī bār-gāh meṅ) rujū'-o inābat wālā dil le kar ḥāẓir huwā. Is meṅ salāmatī ke sāth dāḳhil ho jā'o yeh hameshagī kā Din hai. Is (Jannat) meṅ un ke liye woh tamām neʿmateṅ (maujūd) hoṅgī jin kī woh ḳhwāhish kareṅge aur hamāre ḥuẓūr meṅ ek neʿmat mazīd bhī hai (yā aur bhī bŏhat kuçh hai, so ʿāshiq mast ho jā'eṅge).

(6) Aur jo shaḳhṣ apne Rab ke ḥuẓūr (peshī ke liye) ḳhaṛā hone se ḍartā hai us ke liye do Jannateṅ haiṅ.

(7) Aur jo shaḳhṣ apne Rab ke ḥuẓūr khaṛā hone se ḍartā rahā aur us ne (apne) nafs ko (burī) ḳhwāhishāt-o shăhwāt se bāz rakhā. To be-shak Jannat hī (us kā) ṭhikānah hogā.

al-Ḥadīth

﴾Allāh Taʿālá kā Ḳhauf aur Ḳhashīyat rakhnā﴿

22_23/1. Ḥaẓrat ʿĀ'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ʿanhā se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ḳhudā kī qasam, mujhe Allāh Taʿālá kā logoṅ kī nisbat ziyādah ʿilm hai aur maiṅ Ḳhudā se un kī nisbat ziyādah ḍartā hūṅ.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʿalaih hai

(23) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Mūsá raḍiya Allāhu ʿanhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá

Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke zamānah meṅ sūraj grahan lagā, Āp ḥālate iẓṭerāb meṅ ḳhashīyate Ilāhī se is ṭarḥ khaṛe huwe keh jaise Qiyāmat ā ga’ī ho. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam masjid meṅ ā’e aur ṭawīl qiyām, ṭawīl rukū‘ aur ṭawīl shajdah ke sāth Namāz adā kī. Maiṅ ne is se pǎhle kabhī Āp ko is ṭarḥ Namāz paṛhte nahīṅ dekhā, phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Yeh (sūraj wa chāṅd-grahan) Allāh Ta‘ālá kī nishāniyāṅ haiṅ jinheṅ Allāh Ta‘ālá bhejtā hai. Yeh kisī kī maut aur ḥayāt kī waj·h se nahīṅ hotīṅ bal-keh Allāh Ta‘ālá apne bandoṅ ko ḍarāne ke liye yeh nishāniyāṅ bhejtā hai. Jab tum is qism kī ko’ī shai dekho to Allāh Ta‘ālá kā ẕikr, us se du‘ā aur us se itiġhfār kī panāh meṅ ā’o.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai aur maẕkūrah alfāẓ Muslim ke haiṅ.

24/2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ek ādamī apne ūpar (kas̱rate gunāh kī ṣūrat meṅ) ẓulm-o ziyādatī kartā rahā, jab us kī maut kā waqt āyā to us ne apne beṭoṅ se kahā: Jab meṅ faut ho jā’ūṅ to mujhe achçhī ṭarḥ jalā denā, phir (mere jale huwe jism ko) pīs denā, merī rākh hawā meṅ uṛā denā, Allāh kī qasam! Agar mere Rab ne mujhe pakaṛ liyā to woh mujhe aisā ‘aẕāb degā keh us jaisā ‘aẕāb kabhī kisī ko nah diyā hogā. Jab woh faut ho gayā to us ke sāth usī ṭarḥ kiyā gayā (jis ṭarḥ us ne waṣīyat kī thī). Allāh Ta‘ālá ne zamīn ko ḥukm diyā keh apne andar maujūd us ke (bikhre huwe) ẕarrāt jam‘a kar de. Us ne ẕarrāt jam‘a kar diye to woh (pūre jism ke sāth Allāh Ta‘ālá ke

sāmne) khaṛā ho gayā. Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Tumheṅ aisā karne par kis chīz ne āmādah kiyā thā? Us ne ‘arẕ kiyā: Ae mere Rab! Tere ḳhauf ne. Is par Allāh Ta‘ālá ne use (is qalbī ḳhauf-o ḳhashīyat kī waj·h se) baḳhsh diyā.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai

25/3. Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā se riwāyat hai woh bayān karte haiṅ keh jab Allāh Rabbu al-‘Izzat ne apne Nabīye Mukarram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam par yeh Āyat - ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قُوْٓا اَنْفُسَكُمْ وَ اَهْلِيْكُمْ نَارًا وَّ قُوْدُهَا النَّاسُ وَ الْحِجَارَةُ﴾ ‘Ae īmān wālo! Apne Āp ko aur apne ăhl-o ‘iyāl ko us Āg se bachā’o jis kā īṅdhan insān aur patthar haiṅ’ - nāzil farmā’ī to Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ek ṣaḥābah meṅ us kī tilāwat farmā’ī. Ek nau-jawān yeh Āyat sun kar taṛpā aur be-hosh ho kar gir paṛā. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apnā daste mubārak us ke dil par rakhā to woh dhaṛak rahā tha. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae nau-jawān! Kaho: لاالاهإلاالله. Us ne yeh kalimah paṛhā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne use Jannat kī bashārat dī. Ṣaḥāba’e kirām riḍwānu Allāhi Ta‘ālá ‘alayhim ajma‘īn ne ‘arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kyā woh hamāre dar-miyān yeh maqām pā gayā (ya‘nī kyā use jannamt mil ga’ī)? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kyā tum ne Allāh Ta‘ālá kā yeh farmān nahīṅ sunā: ﴿ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِيْ وَخَافَ وَعِيْدِ﴾ ‘Yeh (wa‘dah) har us shaḳhṣ ke liye hai jo Mere ḥuẕūr khaṛā hone se ḍarā aur mere wa‘da’e (‘az̲āb) ḳhā’if huwā.’.

Ise Imām Ḥākim aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai. Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadī̱s ṣaḥīḥul-isnād hai.

26_28/4. Ḥaẕrat Sahl bin Sa‘d raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Anṣār ke ek nau-jawān par Dozaḳh kā ḳhauf ṭārī ho gayā. Woh Dozaḳh ke ẕikr par zār-o qaṭār royā kartā thā, ḥattá keh us ne apne āp ko ghar meṅ măḥṣūr kar liyā. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se is kā ẕikr kiyā gayā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam us ke ghar tashrīf lā’e. Jab Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam andar dāḳhil huwe to us nau-jawān ne Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko gale lagā liyā aur (usī ḥālat meṅ) faut ho kar gir paṛā. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apne sāthī kī tajhīz-o takfīn karo kyūṅ-keh Dozaḳh ke ḳhauf ne us ke jigar ko ṭukṛe ṭukṛe kar ḍālā.

Ise Imām Ḥākim ne aur Aḥmad ne ‘Kitāb al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadī̱s ṣaḥīḥul-isnād hai.

(27) Ḥāfiẓ Ibn Rajab Ḥanbalī aur Ibn Qudāmah ne Ḥaẕrat Ḥudhayfah raḍiya Allāhu ‘anhu kī bayān-kardah riwāyat meṅ in alfāẓ kā iẓāfah ẕikr kiyā hai: (Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:) us ẕāt kī qasam jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai! Yaqīnan Allāh Ta‘ālá ne ise Dozaḳh se panāh de dī, pas jo jis chīz kā ṭālib hotā hai woh use hī ṭalab kartā hai aur jo jis chīz se ḳhauf-zadah hotā hai woh us se najāt chāhtā hai.

Ise Ḥāfīẓ Ibn Rajab Ḥanbalī aur Ibn Qudāmah ne bayān kiyā hai.

Imām Sufyān T̲h̲awrī bīmār paṛe to un kā qārūrah ṭabīb ko dikhāyā gayā. Ṭabīb ne kahā keh ḳhauf ne is shaḳhṣ ke jigar ko ṭukṛe ṭukṛe kar diyā hai. Is ke baʿd us ne ā kar Āp kī nabẓ dekhī to kahā: Maiṅ nahīṅ jātā keh Musalmānoṅ meṅ is jaisā ko'ī aur shaḳhṣ maujūd hogā.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

(28) Ek riwāyat meṅ Muḥammad bin Ḥāshim bayān karte haiṅ keh jab yeh Āyat - ﴿وَقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ 'jis kā īṅdhan insān aur patthar haiṅ' – nāzil hū'ī aur Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne is kī tilāwat farmā'ī to ek jawān – jo Āp ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ke păhlū meṅ khaṛā yeh Āyat sun rahā thā – ne (ḳhashīyate Ilāhī kī waj·h se) ek zor-dār chīḳh mārī (aur be-hosh ho gayā). Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne us kā sar az-rāhe shafaqat-o raḥmat apnī god meṅ rakh liyā. Jab tak Allāh ne chāhā woh usī ḥālat meṅ rahā. Phir us ne apnī āṅkheṅ kholīṅ aur ʿarẓ kiyā: (yā Rasūl Allāh!) Mere māṅ bāp Āp par qurbān, Dozaḳh ke woh patthar kis ṭarḥ ke hoṅge? Āp ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kyā yeh kāfī nahīṅ (keh Dozaḳh ke ḳhauf se tum be-hosh ho ga'e aur ab Dozaḳh ke bāre meṅ mazīd bhī pūçh rahe ho)? Be-shak agar us kā ek patthar dunyā ke tamām pahāṛoṅ par rakh diyā jā'e to woh tamām

pahāṛ hī pighal jā’eṅge. Be-shak har insān ke sāth un pattharoṅ meṅ se ek patthar aur ek Shayṭān hotā hai.

Ise Ḥāfiẓ Ibn Rajab Ḥanablī ne riwāyat kiyā hai jab-keh Imām Mundhirī ne farmāyā: Ise Ibn Abī al-Dunyā ne riwāyat kiyā hai.

Imām Ibrāhīm bin ‘Īsá al-Yashkurī bayān karte haiṅ: Maiṅ Baḥrayan meṅ kisī (‘ibādat-guzār) shakhṣ ke pās gayā jis ne logoṅ se ḳhalwat-o ‘uzlat-nishīnī iḳhtiyr kar rakhī thī aur apne āp ko (dunyawī mashāġhil se) alag thalag kar liyā thā. Maiṅ ne us ke sāth Āḳhirat ke aḥwāl aur maut se muta‘alliq kuçh guftugū kī. Farmāte haiṅ: Allāh kī qasam! Woh dhāṛeṅ mār kar rone lagā yahāṅ tak keh merī āṅkhoṅ ke sāmne us kī rūḥ qafase ‘unṣarī se parwāz kar ga’ī. Ibrāhīm bin ‘Īsá Yashkurī kăhte haiṅ: Log mere pā ā ga’e aur unhoṅ ne kahā: Allāh ke bande! Tū ne use kyā kar diyā hai? Shāyad tū ne is se maut ke muta‘alliq kisī shai kā zikr kiyā hai? Kăhte haiṅ: Maiṅ ne kahā: (hāṅ,) Allāh kī qasam! Isī ṭarḥ kā mu‘āmalah hai. Kăhte haiṅ: Us kā ek paṛosī ro paṛā aur us ne (us ‘ibādat-guzār kī mayyit ko muḳhāṭib kar ke) kahā: Allāh tujh par raḥm kare! Mujhe andeshah thā keh maut kā zikr tujhe mār ḍālegā (aur aisā hī huwā hai) ḥattá keh ba-Ḳhudā! Us ne tujhe mār diyā. Kăhte haiṅ: Phir ham ne us kī tajhīz-o takfīn kī aur use sipurde ḳhāk kar diyā.

Ise ‘Allāmah Ibn Jawzī ne riwāyat kiyā hai. ‘Ṣifatu al-ṣafwah’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām ʻAbd al-Raḥmān bin Muṣʻab bayān karte haiṅ keh Kūfah meṅ hamāre pās Asad bin Ṣalhab nāmī shaḳhṣ huwā karta thā. Ek din woh daryā'e Furāt ke kanāre khaṛā thā keh us ne kisī tilāwat karne wāle e yeh Āyat sunī: ﴿إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَٰلِدُونَ﴾ ʻBe-shak mujrim log Dozaḳh ke ʻaẕāb meṅ hameshah rǎhne wāle haiṅ.' To us par larzah ṭārī ho gayā. Jab Qārī ne yeh Āyat - ﴿لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ﴾ ʻJo un se halkā nahīṅ kiyā jā'egā aur woh us meṅ nā-ummīd ho kar paṛe raheṅge.' – paṛhī to woh ḳhauf Ilāhī se ġhash khā kar) pānī meṅ gir gayā aur faut ho gayā.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ʻal-Riqqat al-bukā'' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Muḥammad bin Muʻāḏh al-ʻAnbarī farmāte haiṅ: Maiṅ Miná kī masjid meṅ thā keh achānak (ek shaḳhṣ ke gird) logoṅ kā hujūm ho gayā. Maiṅ ne pūçhā: Yeh kaun hai? Logoṅ ne kahā: (yeh) Ibn Sammmāk hai. Maiṅ un ke qarīb huwā to woh maḳhfī ḥālat ke ḥāmil ek buzurg the (yaʻnī ǎhle dunyā un kā maqām-o martabah nah jhānte the). Maiṅne unheṅ yeh kǎhte huwe sunā: Ham ne apnī āṅkhoṅ se āsmānī ḳhbaroṅ kā mushāhadah kiyā aur apne kānoṅ se firishtoṅ kī āwāzeṅ sunī haiṅ. Pākīzah aʻmāl wāloṅ se kahā gayā: Tumheṅ Ḥabībe qarīb kī bār-gāh meṅ maqāme ʻAjīb kī ḳhụsh-ḳhbarī ho! Jab keh Allāh kī marefat rakhne wāloṅ ke diloṅ ko Jannat aur Dozaḳh meṅ hameshah rǎhne wāloṅ ke taẕkirah ne pārah pārah kar diyā hai. Aur Ibn Muʻāḏh ʻAnbarī ne bayān kiyā: (Ibn Sammāk kī zabān se yeh kalimāt

sunte hī mäḥfil meṅ maujūd) ek shaḳhṣ ne zor-dār chīḳh mārī aur gir kar faut ho gayā.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne 'al-Riqqaṫ al-bukā'' meṅ bayān kiyā hai.

29/5. Ḥaẕrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis shaḳhṣ ne Allāh Ta'ālá kā ẕikr kiyā aur phir ḳhashīyate Ilāhī kī binā' par us kī āṅkhoṅ se is qadr ashk rawāṅ huwe keh woh zamīn par jā gire to use Roze Qiyāmat 'aẕāb nahīṅ diyā jā'egā.

Ise Imām Ḥākim, Ibn Abī Shaybah aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Imām ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ṣaḥīḥ hai.

30/6. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se un bātoṅ meṅ se – jo Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne Allāh Ta'ālá se riwāyat kīṅ - bayān karte haiṅ keh Allāh Ta'ālá ne farmāyā: Mujhe merī 'izzat kī qasam! Maiṅ apne bande meṅ do ḳhauf aur do amn ikaṭṭhe nahīṅ karūṅgā. Agar us ne dunyā meṅ mujh se ḳhauf rakhā to maiṅ use Qiyāmat ke Din amn dūṅgā aur agar woh dunyā meṅ mujh se be-ḳhauf rahā to maiṅ use Qiyāmat ke Din ḳhauf se do chār kar dūṅgā.

Ise Imām Ibn Ḥibbān aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

31_32/7. Ḥaẕrat 'Abbās bin 'Abd al-Muṭṭalib raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai, woh bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab Allāh Ta'ālá

ke ḳhauf se kisī bande ke rūṅgṯe khaṟe ho jā'eṅ to us ke gunāh aise jhaṟ jāte haiṅ jaise sūkhe darḳht ke patte.

Ise Imām Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

(32) Ek aur riwāyat meṅ Āp raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ: Ham Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke sāth ek daraḳht ke nīche baiṯhe the keh achānak tez hawā kā jhoṅkā āyā jis se us daraḳht ke ḳhushk patte gir ga'e aur sabz patte bāqī răh ga'e. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Is daraḳht kī mis̱āl kis kī ṭarḥ hai? Ṣahāba'e kirām riḍwānu Allāhi Ta'ālá 'alayhim ajma'īn ne 'arẕ kiyā: Allāh aur us kā Rasūl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam sab se behtar jānte haiṅ. Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Is kī mis̱āl us Momin kī mānand hai jis ke ḳhashīyate Ilāhī ke bā'is̱ rūṅgṯe khaṟe ho ga'e to us ke gunāh us se jhaṟ ga'e aur us kī nekiyāṅ bāqī răh ga'īṅ.

Ise Imām Abū Ya'lá aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

33_34/8. Ḥaẕrat Abū Dẖarr (Ġhifārī) raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte hain: Mujhe mere Ḳhalīl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne yeh naṣīḥat farmā'ī: Maiṅ Allāhu tabārak wa-Ta'ālá se aise ḍarūṅ goyā maiṅ use dekh rahā hūṅ, pas agar maiṅ use nahīṅ dekh saktā to (kam az kam yeh taṣawwur to puḳhtāh honā chāhiye keh) woh yaqīnan mujhe dekh rahā hai.

Ise Imām Abū Nu'aym ne riwāyat kiyā hai.

(34) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Wāṯhilah bin Asqa' raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo Allāh Ta'ālá se ḳhauf rakhtā hai, Allāh Ta'ālá har chīz ke dil meṅ us kā ḳhauf (rŏ'b) ḍāl detā hai, aur jo Allāh Ta'ālá se ḳhauf nahīn rakhtā Allāh Ta'ālá use har shai ke ḳhauf meṅ mubtalā kar detā hai.

Ise Imām Quḍā'ī aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya 'ani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Allāh kī qasam! Maiṅ yeh pasand kartā hūṅ keh kāsh maiṅ yeh darḳht hotā jise khāyā jātā aur kāṭā jātā.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne 'Kitāb al-Zuhd' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Umme Sa'd bint Sa'd bin al-Rabī' bayān kartī haiṅ keh woh Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu 'anhu ke pās ḥāẓir hu'ī to Āp raḍiya Allāhu 'anhu ne un ke liye apnā kapṛā biçhā diyā aur woh us par baiṭh ga'īṅ. Isī asnā' meṅ Ḥaẓrat 'Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu 'anhu bhī Āp raḍiya Allāhu 'anhu ke pās tashrīf lā'e aur pūçhā: Ae Ḳhalīfa'e Rasūl! Yeh kaun haiṅ? Āp raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Yeh us shaḳhṣ kī beṭīhaiṅ jo mujh se aur Āp se beh-tar haiṅ. Ḥaẓrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Mujh se aur Āp se siwā'e Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke aur kaun beh-tar hai? Ḥaẓrat Abū

Bakr raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Jo shaḳhṣ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke zamāne meṅ faut ho gayā us ne apnā ṭhikānah Jannat meṅ banā liyā, lekin maiṅ aur Āp pīçhe răh ga'e haiṅ.

Ise Imām Ṭabarānī aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai aur Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ṣaḥīḥul-isnād hai.

Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin ʻĀmir bayān karte haiṅ: Maiṅ ne ek martabah Ḥaẕrat ʻUmar Fārūq raḍiya Allāhu ʻanhu ko dekhā keh unhoṅ ne (ḳhashīyate Ilāhī kī kaifīyat meṅ) zamīn se ek tinkā uṭhā kar kahā: Kāsh! Maiṅ yeh tinkā hotā. Kāsh! Maiṅ kuçh nah hotā, kāsh! Merī māṅ mujhe janm hī nah detī. Kāsh! Maiṅ bhulā diyā gayā hotā.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat (ʻAbd Allāh) bin ʻUmar raḍiya Allāhu ʻanhumā bayān karte haiṅ: Ḥaẕrat ʻUmar raḍiya Allāhu ʻanhu jab maraẕul-maut meṅ the to un kā sar merī god meṅ thā. Āp raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Merā ruḳhsar (chehrah) zamīn par rakh do. Maiṅ ne ʻarẕ kiyā: Kyā farq paṛtā hai keh yeh merī god meṅ ho yā zamīn par. Āp raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Terī māṅ nah rahe (yaʻnī nā-rāẕī kā iẓhār farmāyā aur kahā:) ise nīçhe rakh do. Maiṅ ne Āp kā ruḳhsār zamīn par rakh diyā. Āp raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Agar mere Rab ne mujh par raḥm nah farmāyā to mere aur merī wālidahke liye halākat hai.

Ise Imām Ibn Abī Dunyā ne ʻKitāb al-Muḥtaḍarīnʼ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Uthmān raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh jab Ḥaẓrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu ko zaḳhmī kiyā gayā to maiṅ Āp ke pās ayā. Āp kā sar mubārak miṭṭī meṅ thā. Maiṅ use uṭhāne ke liye āge baṛhā to Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Mujhe çhoṛ do, agar merī maġhfirat nah hū’ī to mere aur merī wālidah ke liye halākat hai, agar merī maġhfirat nah hū’ī to mere aur merī wālidah ke liye halākat hai.

Ise Imām Ibn Abī Dunyā ne ‘Kitāb al-Muḥtaḍarīn’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu se kahā gayā keh Āp apnī qamīẓ ko paiwand kyūṅ lagāte haiṅ? Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: Yeh dil meṅ ḳhushū‘ (‘ājizī) paidā kartā hai aur is kīwaj·h se Momin ko ḥaqīqī pairawī naṣīb hotī hai.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne ‘Kitāb al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Alī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu ‘anhumā ne farmāyā: Mujhe tum par jis chīz kā sab se ziyādah ḍar hai woh ḳhwāhishe (nafsānī) kī pairawī aur lambī ummīdeṅ bāṅdhnā hai. Pas ḳhwāhishe nafs kī pairawī ḥaq se (pher kar) gum-rāh kar detī hai aur lambī ummīdeṅ bāṅdhnā Āḳhirat ko bhulā detā hai.

Ise Imām Sha‘rānī ne ‘al-Ṭabaqāt al-kubrá’ meṅ bayān kiyā hai.

Ḥaẓrat 'Ā'ishah raḍiya Allāhu 'anhā ne farmāyā: Kāsh maiṅ nasbam mansiyan (bhūlī bisti) hotī.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne 'Kitāb al-Zuhd' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Muġhīrah bin Ḥakīm bayān karte haiṅ keh mujhe Fāṭimah bint 'Abd al-Malik ne kahā: Ae Muġhīrah! Yaqīnan baʻẓ log Namāz, Rozah meṅ 'Umar bin 'Abd al-'Azīz se baṛh ke hoṅge, lekin **maiṅ ne logoṅ meṅ se ko'ī shaḳhṣ Ḥaẓrat 'Umar bin 'Abd al-'Azīz se baṛh kar Allāh Taʻālá se ḍarne wālā nahīṅ dekhā.** Jab Āp ghar meṅ dāḳhil hote to apnī jā'e Namāz par baiṭh jāte aur musalsal roteaur munājāt karte răhte yāhāṅ tak keh nīnd Āp par ġhālib ā jātī, phir be-dār hote to do-bārah girya-o zarī shurūʻ kar dete aur pūrī rāt isī ḥālate iẓṭerāb meṅ guzār dete.

Ise Imām 'Abd Allāh bin al-Mubārak ne 'Kitāb al-Zuhd' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Muʻādh al-Rāzī farmāte haiṅ keh be-chārah insān agar ātishe Dozaḳh se itnā ḍartā jitnā iflās se ḍartā hai to Jannat meṅ dāḳhil ho jātā.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū al-Qāsim al-Ḥakīm kăhte haiṅ keh jo shaḳhṣ kisī chīz se ḍartā hai woh use se dūr bhāgtā hai jab-keh jo Ḳhudā se ḍartā hai woh usī kī ṭaraf bhāgtā hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Fuḍayl bin 'Iyāḍ farmāte haiṅ: Jab tum se ko'ī sawāl kare keh Ḳhudā Ta'ālá se ḍarte ho? To us ke jawāb meṅ chup raho kyūṅ-keh agar kahoge 'nahīṅ' to kufr ke murtakib ho jā'oge aur agar kahoge 'hāṅ' to jhūṭe hoge (kyūṅ-keh ko'ī bhī ḳhashīyate Ilāhī kā ḥāqq adā nahīṅ kar saktā).

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Fuḍayl bin 'Iyāḍ farmāte haiṅ: Jo shaḳhṣ Allāh Ta'ālá se ḍartā hai, use yeh ḳhashīyat har ṭarḥ kī ḳhair kī ṭaraf răh-numā'ī kartī hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū Bakr Shiblī se ḳhauf ke bāre men sawāl kiyā gayā to Āp ne farmāyā: Tū is se ḍar keh Allāh Ta'ālá tujhe tere ḥāl par çhor de (ya'nī tumheṅ tumhāre nafs ke ḥawāle kar de).

Ise Imām Abū Nu'aym ne 'Ḥilyaṫ al-awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Shiblī farmāte haiṅ keh jab maiṅ Allāh Ta'ālá se ḍartā hūṅ to mere sāmne ḥikmat-o 'ibrat kā ek aisā darwāzah khul jātā hai jise maiṅ ne păhle kabhī nahīṅ dekhā hotā.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Sahl al-Tusturī farmāte haiṅ: Jab tak tū rizqe ḥalāl nah khā’e tujhe ḳhaufe Ilāhī naṣīb nahīṅ hogā.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū Sulaymān al-Dārānī farmāte haiṅ keh jis dil se ḳhaufe Ilāhī nikal jā’e woh dil ḳharāb aur parāgandah ho jātā hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ibn Dīnār al-Ju‘fī ne farmāyā: Apnī ḳhalwatoṅ meṅ Allāh kā ḳhauf rakho, apnī Namāzoṅ ke auqāt kī ḥifāẓat karo aur naẓareṅ nīchī rakho (is ke natījah meṅ) tum apne aḥlwāl meṅ Allāh Taʿālá ke muqarrab ban jā’oge.

Ise Imām Abū Nuʿaym ne ‘Ḥilyaṫ al-awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥātim al-Aṣam ne farmāyā: Har chīz kī ek zīnat hotī hai aur ‘ibādat kī zīnat ḳhauf Ilāhī hai aur ḳhaufe kī ‘alāmat ḳhwāhishāte dunyā ko kam karnā hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ‘Uthmān al-Maġhribī ne farmāyā: Jis ne apne āp ko (ṣirf) ummīd par rakhā, us ne ‘amal ̣chor̥ diyā aur jis ne ḳhụd ko (sirf) ḳhauf par rakhā woh māyūs ho gayā,

lekin insān ko kabhī rijā' aur kabhī ḳhauf ke sāth honā chāhiye.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām al-Sarrī al-Saqaṭī ne farmāyā: Jo shaḳhṣ Allāh Ta'ālá se ḍartā hai us se har chīz ḍartī hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Ḥafṣ ne farmāyā: Allāh Ta'ālá kā ḳhauf aisā koṛā hai jis se Allāh Ta'ālá apne dar se bhāgne wāloṅ ko sīdhā kartā hai.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Bishr al-Ḥāfī ne farmāyā: Ḳhauf ek firishtah hai jo ṣirf muttaqī ke dil meṅ rĕhtā hai.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ibrāhīm bin Shaybān ne farmāyā: Jab ḳhaufe Ilāhī dil meṅ jā-guzīṅ ho jātā hai to us dil se ḳhwāhishāt ke ṭhikānoṅ ko jalā detā hai aur us se dunyā kī raġhbat ko nikāl detā hai.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Qushayrī farmāte haiṅ: Ḳhaufe Ḳhudā kā ḥāmil woh nahīṅ jo rotā aur apnī āṅkheṅ poṅçhtā aur ṣāf kartā ho bal-keh ḳhaufe Ḳhudā rakhne wlā woh shakhṣ hai jo har us fe'l ko tark kar de jis par use 'aẕāb kā ḍar hai.

Imām 'Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Allāhu subḥānahu wa-Ta'ālá se ḳhauf-o ḳhashīyat ke dā'irah meṅ raho (keh usī par rāḥat-o amn kā dār-o madār hai). Jab tujhe Allāh Ta'ālá se ḳhauf nah hogā to dunyā wa Āḳhirat meṅ tumheṅ bil-kul amn naṣīb nahīṅ hogā.

Imām 'Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Ae beṭe! Apne kiye huwe kisī gunāh kī waj·h se Allāh Ta'ālá kī raḥmat se nā-ummīd nah ho bal-keh apne Dīn ke (pākīzah) libās par lagī hū'ī (gunāhoṅ kī) najāsat ko taubah ke pānī se dho le aur is (taubah) par s̱ābit qadamī aur iḳhlāṣ iḳhtiyār kar aur is (libās) ko ma'refat kī ḳhuṣhbū se pāk-o mu'aṭṭar kar le.

Imām Ġhazzālī farmāte haiṅ: Logoṅ meṅ sab se ziyādah apne Rab se wohī shaḳhṣ ḍartā hai jo apne nafs aur apne Rab ko sab se ziyādah pǎhchāntā hai.

﴾Allāh Ta'ālá kī Bār-gāh se Ummīd wa Rajā bāṅdhnā﴿

35/9. Ḥaẕrat Abū Dharr raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai, woh bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne Allāhu subḥānahu wa-Ta'ālá se yeh riwāyat kī keh Allāh Ta'ālá ne farmāyā: Ae mere bando! Maiṅ ne Apne ūpar ẓulm ko ḥarām kiyā hai aur maiṅ ne tumhāre dar-miyān bhī ẓulm ko ḥarām kar diyā, lehāẕā tum ek dūsre par ẓulm nah kiyā karo. Ae mere bando! Tum sab gum-rāh ho siwā'e us ke jise Maiṅ hidāyat dūṅ, so tum Mujh se hidāyat ṭalab kiyā karo, Maiṅ tumheṅ hidāyat dūṅgā. Ae mere bando! Tum sab bhūke ho siwā'e us ke jise Maiṅ

khānā khilā'ūṅ, pas tum Mujh se khānā ṭalab kiyā karo, maiṅ tumheṅ khilā'ūṅgā, Ae mere bando! Tum sab be-libās ho siwā'e us ke jise Maiṅ libās pǎhnā'ūṅ, lehāẕā tum Mujh se libās māṅgā karo Maiṅ tumheṅ libās pǎhnāūṅgā. Ae mere bando! Tum sab din rāt gunāh karte ho aur Maiṅ tamām gunāhoṅ ko baḳhshtā hūṅ, tum Mujh se baḳhshish ṭalab kiyā karo, Maiṅ tumheṅ baḳhsh dūṅgā. Ae mere bando! Tum kisī nuqṣān ke mālik nahīṅ ho keh Mujhe nuqṣān pahǒṅchā sako aur tum kisī naf'a ke mālik nahīṅ keh Mujhe naf'a pahǒṅchā sako. Ae mere bando! Agar tum se pǎhle āne wāle aur tumhāre ba'd āne wāle aur tumhāre insān aur jin, tum meṅ se sab se ziyādah muttaqī shaḳhṣ kī ṭarḥ ho jā'eṅ to us se Merī bādshāhat meṅ kuc̣h iẕāfah nahīṅ ho saktā. Ae mere bando! Agar tum se pǎhle āne wāle aur tumhāre ba'd āne wāle aur tumhāre insān aur jin, tum meṅ se sab se ziyādah bad-kār shaḳhṣ kī ṭarḥ jā'eṅ to us se Merī bādshāhat se tumh chīz kam nahīṅ hogī. Ae mere bando! Agar tum se pǎhle āne āle aur tumhāre ba'd āne wāle aur tumhāre insān aur jin, kisī ek jagah khaṛe ho kar Mujh se sawāl kareṅ aur Maiṅ har insān kā sawāl pūrā kar dūṅ to jo kuc̣h Mere pās hai us se kuc̣h bhī kam nahīṅ hogā magar jis qadr sū'ī ko samandar meṅ ḍāl kar (nikālne se) samandar meṅ kamī wāqe' hotī hai. Ae mere bando! Yeh tumhāre a'māl haiṅ jinheṅ Maiṅ tumhāre liye jam'a kar rahā haiṅ, phir Maiṅ tumheṅ un kī pūrī pūrī jazā dūṅgā. So jo shaḳhṣ ḳhair ko pā'e woh Allāh Ta'ālá kī ḥamd kare aur jise ḳhair ke siwā ko'ī aur chīz (masalan āfat yā muṣībat) pahǒṅche woh apne nafs ke siwā aur kisī ko malāmat nah kiyā kare.

Ise Imām Muslim, Tirmidhī aur Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai.

36/10. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu kā bayān hai: Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Jis roz Allāh Taʻālá ne raḥmat ko paidā farmāyā to us ke sau ḥiṣṣe kiye aur ninnānwe ḥiṣṣe apne pās rakh kar ek ḥiṣṣah apnī sarī maḳhlūq ke liye bhej diyā. Pas agar kāfīr bhī yeh jān le keh Allāh Taʻālá ke hāṅ kitnī raḥmat hai to woh bhī Jannat se māyūs nah ho, aur agar Momin yeh jān jā'e keh Allāhu tabārak wa-Taʻālá ke hāṅ kitnā ʻaẕāb hai to woh (kabh) Jahannam se be-ḳhauf nah ho.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai

37/11. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāhu tabārak wa-Taʻālá kī saur raḥmateṅ haiṅ, us ne un meṅ se ek raḥmat jinn-o ins aur ḥaiwānāt-o ḥashrātul-ʻarẓ meṅ nāzil kī jis se woh ek dusre par shafaqat karte haiṅ aur usī kī waj·h se ek dūsre par raḥm karte haiṅ, aur usī kī waj·h se waḥshī jānwar apne bachchoṅ par raḥm karte haiṅ. Allāh Taʻālá ne ninnānwe rahmaten bachā rakhī haiṅ jin se Qiyāmat ke Din apne bandoṅ par raḥm farmā'egā.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Ibn Mājah aur Abū Yaʻlá ne riwāyat kiyā hai.

38/12. Ḥaẓrat Muʻāḏh bin Jabal raḍiya Allāhu ʻanhu bayān hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Agar tum chāho to maiṅ tumhen batā'ūṅ keh Allāhu subḥānahu wa-Taʻālá Mominoṅ se pǎhlī bāt kyā karegā Mu'minin use pǎhlī bāt kyā kaheṅge? Ham ne ʻarẓ kiyā: Jī hāṅ, yā Rasūl Allāh!

Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāhu subḥānahu wa-Ta'ālá Mominoṅ se farmā'egā: Kyā tum mujh se mulāqāt karnā pasand karte the? Woh 'arẓ kareṅge: Ae Rab! Ḥān. To woh farmā'egā: Kyūṅ? Woh 'arẓ-guzār hoṅge: (is liye keh) ham tujh se 'awf-o dar-guzar aur baḳhshish kī ummīd rakhte the. To Allāh Ta'ālá farmā'egā: Be-shak maiṅ ne tumhāre liye apnī baḳhshish ko wājib kar diyā hai.

Ise Imām Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

39/13. Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai, woh bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā keh Allāh Ta'ālá ne farmāyā: Ae Ibn Ādam! Jab tak tū mujh se du' kartā rahegā aur mujḥ se ummīd rakhegā to jo kuc̥h bhī tū kartā rahegā maiṅ tujhe baḳhshtā rahūṅgā aur mujhe ko'ī parwā nahīṅ. Ae Ibn Ādam! Agar tere gunāh āsmān kī balandiyoṅ tak pahŏṅch jā'eṅ aur phir tū mujh se baḳhshish māṅgte to maiṅ tujhe baḳhsh dūṅgā aur mujhe ko'ī parwāh nahīṅ. Ae Ibn Ādam! Agar tū kura'e arẓī ke bar-ā-bar bhī gunāh le kar mere pāṣ ā'e aur mujh is ḥālat meṅ mile keh tū ne mere sāth kisī ko sharīk nah ṭ̥hāhrāyā ho to yaqīnan maiṅ tujhe kura'e arẓī ke bar-ā-bar baḳhshish 'aṭā karūṅgā.

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmidhī ne mazkūrah alfāẓ meṅ aur Dārimī ne riwāyat kiyā hai.

40/14. Sayyidah 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā bayān kartī haiṅ keh unhoṅ ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Qur'ān Majīd kī is Āyat kī kyā tafṣīl hai: ﴿وَالَّذِيْنَ يُؤْتُوْنَ مَآ اٰتَوْا وَّقُلُوْبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰى رَبِّهِمْ رٰجِعُوْنَ﴾ 'Aur jo log (Allāh kī rāh meṅ itnā kuc̥h) dete haiṅ jitnā woh de sakte haiṅ

aur (us ke bā-wujūd) un ke dil ḳhā'if rǎhte haiṅ keh woh apne Rab kī ṭaraf palaṭ kar jāne wāle haiṅ (kahīṅ yeh nā-maqbūl nah ho jā'e).' Yā Rasūl Allāh! Kyā is se murād woh shaḳhṣ hai jo chorī kartā hai, bad-kārī kartā hai aur sharāb pītā hai tā-ham Allāh Taʿālá kā ḳhauf bhī rakhtā hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Nahīṅ, ae Binte Abī Bakr! Ae Binte Ṣiddīq! Is se murād woh shaḳhṣ hai jo Namāz adā kartā hai, Roze rakhtā hai aur ṣadaqa-o ḳhairāt kartā hai, is ke bā-wujūd woh Allāh Taʿālá kā ḳhauf rakhtā hai.

Ise Imām Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

41_42/15. Ḥaẕrat Anas raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ek nau-jawāb ke pās tashrif le ga'e, woh qarībul-maurt thā, Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum apne āp ko kaisā pāte ho? 'arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Allāh Taʿālá kī qasam, Allāh Taʿālá se (raḥmat kī) ummīd bhī hai aur gunāhoṅ kā ḳhauf bhī. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Aise hī mauqaʿ par jab Momin ke dil meṅ yeh donoṅ bāteṅ jamʿa hotīhaiṅ to Allāh Taʿālá use us ke muṭābiq 'aṭā farmātā hai jis kī woh ummīd kartā hai aur jis kā use ḍar ho us se us ko amān detā hai.

Ise Imām Tirmiḏhī, Ibn Mājah aur Nasā'ī ne riwāyat kiyā hai.

(42) Ḥaẕrat Abū Saʿīd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Qiyāmat ke Din bande se sawāl kiyā jā'egā ḥattá keh us se yeh kahā jā'egā keh tum ne Dīn ke ḳhilāf

kām hote dekhā to man'a kyuṅ nahīṅ kiyā? (Us se ko'ī jawāb nah ban ā'egā) to jab Allāh Ta'ālá use jawāb sikhā'egā to woh 'arẓ karegā: Ae mere Parwar-digār! Maiṅ ne terī raḥmat kī ummīd rakhī thī aur logoṅ se ḍar gayā thā.

Ise Imām Ibn Mājah aur Abū Ya'lá ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya 'ani al-Ṣaḥābaṫi wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Kahā jātā hai keh ek din Ḥaẓrat 'Īsá 'alayhi al-salām bāhar nikle aur un ke sāth Banī Isrā'īl kā ek nek ādamī thā. Ek shaḳhṣ jo fisq-o fujūr meṅ mash·hūr thā (woh bhī) un ke pīçhe ho liyā aur nihāyat 'ājizī wa inkesārī ke sāth un se alag ho kar baiṭh gayā aur Allāh Ta'ālá se du'ā māṅgne lagā. Us ne 'arẓ kiyā: Ae Allāh! Merī maġhfirat farmā. Us nek ādamī ne bhī du'ā māṅgī aur 'arẓ kiyā: Ae Allāh! Kal Qiyāmat ke Roz mujhe aur is gunah-gār ko ikaṭṭhā nah karnā. Is par Allāh Ta'ālá ne Ḥaẓrat 'Īsá kī ṭaraf waḥyi farmā'ī keh maiṅ ne donoṅ kī du'ā ko qubūl kar liyā hai. Nek ko maiṅ ne rad kar diyā hai aur mujrim ko baḳhsh diyā hai.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat 'Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā: Agar ko'ī munādī āsmān se yeh nidā' de keh ae insāno! Tum sab Jannat meṅ jā'oge siwā'e ek shaḳhṣ ke, to mujhe ḳhadshah hai keh woh shaḳhṣ mere siwā ko'ī nah hogā. Aur agar munādī yūṅ nidā' de keh ae insāno! Tum sab Jahannam meṅ dāḳhil hoge siwā'e ek shaḳhṣ ke, to mujhe ummīd hai keh woh shaḳhṣ maiṅ hūṅgā.

Ḥaẕrat ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhu ne us shaḳhṣ se irshād farmāyā jise apne gunāhoṅ kī kas̱rat ke ḳhauf ne (Allāh kī raḥmat se) nā-ummīd kar diyā thā: Ae fulāṅ! Allāh Taʻālá kī raḥmat se nā-ummīd honā terā sab se baṛā gunāh hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne ʻIḥyā'u ʻUlūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Ḥaẕrat ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhu farmāte haiṅ keh ʻālim woh shaḳhṣ hai jo logoṅ ko nah Ḳhudā kī raḥmat se māyūs kare aur nah hī us ke ʻaẕāb se be-ḳhauf.

Ise Imām Ġhazzālī ne ʻIḥyā'u ʻUlūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ḥasan Baṣrī farmāyā karte the: Agar Momin gunāh nah kare to āsmānoṅ kī bādshāhatoṅ meṅ uṛtā phire magar Allāh Taʻālá ne gunāhoṅ ke bāʻis̱ us ke par ko noch diyā hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne ʻIḥyā'u ʻUlūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ḥārith se raja ke bāre meṅ pūçhā gayā to unhoṅ ne farmāyā: Allāh Taʻālá ke faḍl aur us kī raḥmat meṅ ṭamaʻ karnā aur maut ke waqt (Allāh ke bāre meṅ) ḥusne ẓan kā sachchā honā.

Ise Imām Sulamī ne ʻṬabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sarrī al-Saqaṭī ne farmāyā: Pāṅch chīzeṅ dil meṅ apne ʿilāwah ġhair ko nahīṅ răhne detīṅ: (1) ṣirf Allāh Taʿālá se ḍarnā, (2) ṣirf Allāh Taʿālá se hī ummīd wābastah rakhnā, (3) ṣirf Allāh Taʿālá se maḥabbat rakhnā, (4) ṣirf Allāh Taʿālá se ḥayā' rakhnā, aur (5) ṣirf Allāh Taʿālá se uns rakhnā.

Ise Imām Abū Nuʿaym ne 'Ḥilyaṫ al-awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sufyān Thawrī farmāte haiṅ keh merā hisab agar mere wālidain hī ke ḥawāle kiyā jā'e tab bhī maiṅ use (apne ḥaq meṅ) achçhā nahīṅ samajhtā kyūṅ-keh mujhe yaqīn haikeh Allāh Taʿālá mujh par mere wālidain kī nisbat ziyādah raḥīm hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u ʿUlūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Dhū al-nūr al-Miṣrī ne farmāyā: Jab tak logoṅ ke (diloṅ se) ḳhauf zā'il nahīṅ hotā woh durust rāstah par răhte haiṅ jūṅhī ḳhauf zā'il huwā woh rāste se bhaṭʿarẓ kiyā: Ga'e.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-nūr al-Miṣrī ne farmāyā: Ḳhauf ʿamal kā nigah-bān hai aur ummīd āzmā'ishoṅ meṅ sahārā hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām D̲h̲ū al-nūr al-Miṣrī ne farmāte haiṅ keh jo shaḳhṣ Allāh Taʻālá se ḍartā hai us kā dil narm ho jātā hai aur (Allāh Taʻālá se) us kī maḥabbat shadīd ho jātī hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Bakr bin Sulaym al-Ṣawwāf farmāte haiṅ keh ham Mālik bin Anas ke pās ga'e jis rāt un kā inteqāl huwā. Ham ne pūçhā' ae Abū 'Abd Allāh! Āp kā kyā ḥāl hai? Unhoṅ ne farmāyā keh mujhe nahīṅ maʻlūm keh Āp ko kyā jawāb dūṅ, magar 'an-qarīb tum Allāh Taʻālá kā 'afw-o dar-guzar itnā dekhoge jis kā tumheṅ gumān bhī nah hogā. Phir ham wahāṅ hī the keh (Āp kā inteqāl ho gayā aur) Āp kī āṅkheṅ ham ne hī band kīṅ.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Muʻād̲h̲ al-Rāzī apnī munājāt meṅ kăhte haiṅ keh apne gunāhoṅ ke bā-wujūd mujhe terī z̲āt se jo ummīde maġhfirat wābastah hai woh is ummīd se kahīṅ baṛh kar hai jo aʻmāl ke sāth tujh se wābastah hai, kyūṅ-keh aʻmāl par eʻtemād aur un kī qubūlīyat kā inḥeṣār iḳhlāṣ par hai. Mere pās iḳhlāṣ kahāṅ se ā'e! Maiṅ to ḳhụd āfatoṅ meṅ mash·hūr hūṅ. Jab-keh apne gunāhoṅ ke muʻāmale meṅ mujhe tere aʻfw par eʻtemād hai. Tū mere gunāh kyūṅ-kar muʻāf nahīṅ farmā'egā jab-keh terī z̲āte mubārakah kī ṣifat hī jūd-o karam hai.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Mu'ādh al-Rāzī farmāte haiṅ keh mere nazdīk sab se baṛī ġhalaṭī yeh hai keh baḳhshish kī tawaqqu' par nadāmat ke ba-ġhair gunāh kiye jā'eṅ aur iṭā'ate Ilāhī ke ba-ġhair qurbe Ilāhī kī tawaqqu' rakhī jā'e, aur (a'māle bad ke zarīe') āg kā bīj bo kar Jannat kā inteẓār kiyā jā'e, aur gunāhoṅ ke badle ṭā'at-guzāroṅ ke maqām kī ḳhwāhish rakhī jā'e aur 'amal kiye ba-ġhair ajr-o sawāb kī ārzū kī jā'e.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Junayd Baġhdādī farmāte haiṅ keh agar (Rab Ta'ālá kī) naẓare karam ho ga'ī to ḳhaṭā-kāroṅ ko nekiyoṅ se milā degī.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū Bakr Shiblī se rajā' ke bābat sawāl kiyā gayā? To Āp ne farmāyā: Bande kā yeh ummīd rakhnā keh Allāh Ta'ālá us se apnā ta'alluq (kisī ṣūrat) munqaṭe' nahīṅ farmā'egā.

Ise Imām Abū Nu'aym ne 'Ḥilyatu al-awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Allāh Taʻālá kī Iṭāʻat karne aur Us kī Nā-Farmānī se Bachne kā bayān

al-Qur'ān

(1) Āp farmā deṅ keh Allāh aur Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kī iṭāʻat karo phir agar woh rū-gardānī kareṅ to Allāh kāfiroṅ ko pasand nahīṅ kartā.

(2) Aur Allāh kī aur Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kī farmān-burdārī karte raho tā-keh tum par raḥm kiyā jā'e.

(3) Ae īmān wālo! Allāh kī iṭāʻat karo aur Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kī iṭāʻat karo aur apne meṅ se (ahle ḥaq) ṣāḥibāne amr kī, phir agar kisī masʻalah meṅ tum bā-ham iḳhtilāf karo to use (ḥatmī faiṣalah ke liye) Allāh aur Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kī ṭaraf lauṭā do agar tum Allāh par aur Yaume Āḳhirat par īmān rakhte ho, (to) yehī (tumhāre ḥaq meṅ) beh-tar aur anjām ke leḥāẓ se bŏhat achçhā hai.

(4) Jis ne Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kā ḥukm mānā, be-shak us ne Allāh (hī) kā ḥukm mānā aur jis ne rū-gardānī kī to Ham ne Āp ko un par nigah-bān banā kar nahīṅ bhejā.

(5) Aur tum Allāh kī iṭāʻat karo aur Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) kī iṭāʻat karo aur (Ḳhudā aur Rasūl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī muḳhālafat se) bachte raho, phir agar tum ne rū-gardānī kī to jān lo keh hamāre Rasūl (ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam) par ṣirf (aḥkām kā)

wāẓeḥ ṭaur par pahŏṅchā denā hī hai (aur Woh yeh farīẓah adā farmā chuke haiṅ).

(6) Ae īmān wālo! Tum Allāh k aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) kī iṭā‘at karo aur us se rū-gardānī mat karo ḥāl-āṅ-keh tum sun rahe ho.

(7) Aur Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) kī iṭā‘at karo aur āpas meṅ jhagṛā mat karo warnah (mutafarriq aur kam-zor ho kar) buzdil ho jā’oge aur (dushmanoṅ ke sāmne) tumhārī hawā (ya‘nī quwwat) ukhaṛ jā’egī aur ṣabr karo, be-shak Allāh ṣabr karne wāloṅ ke sāth hai.

(8) Farmā dījiye: Tum Allāh kī iṭā‘at karo aur Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) kī iṭā‘at karo, phir agar tum ne (iṭā‘at) se rū-gardānī kī to (jān lo) Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) ke zimmah wohī kuçh hai jo Un par lāzim kiyā gayā aur tumhāre zimmah woh hai jo tum par lāzim kiyā gayā hai, aur agar tum Un kī iṭā‘at karoge to hidāyat pā jā’oge, aur Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) par (aḥkām ko) ṣarīḥan pahŏṅchā dene ke siwā (kuçh lāzim) nahīṅ hai.

(9) Aur nah kisī Momin mard ko (yeh) ḥaq ḥāṣil hai aur nah kisī Momin ‘aurat ko keh jab Allāh aur Us ka Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) kisī kām kā faiṣalah (yā ḥukm) farmā deṅ to un ke liye apne us kām meṅ (karne yā nah karne kā) ko’ī iḳhtiyār ho, aur jo shaḳhṣ Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) kī nā-farmānī kartā hai to woh yaqīnan khulī gum-rāhī meṅ bhaṭak gayā.

(10) Ae īmān wālo! Tum Allāh kī iṭāʿat kiyā karo aur Rasūl (ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam) kī iṭāʿat kiyā karo aur apne aʿmāl bar-bād mat karo.

(11) Aur jo shaḳhṣ Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam) kī iṭāʿat karegā woh Use bihishtoṅ meṅ dāḳhil farmā degā jin ke nīche năhreṅ rawāṅ hogī, aur jo shaḳhṣ (iṭāʿat se) muṅh pheregā Woh Use dard-nāk ʿaẕāb meṅ mubtalā kar degā.

(12) Aur jo kuçh Rasūl (ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam) tumheṅ ʿaṭā farmā'eṅ so use le liyā karo aur jis se tumheṅ manʿa farmā'eṅ so (us se) ruk jāyā karo, aur Allāh se ḍarte raho (yaʿnī Rasūl ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam) kī taqsīm-o ʿaṭā par kabhī zabāne ṭaʿn nah kholo), be-shak Allāh saḳht ʿAẕāb dene wālā hai.

(13) Aur tum Allāh kī iṭāʿat karo aur Rasūl (ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam) kī iṭāʿat karo, phir agar tum ne rū-gardānī kī to (yād rakho) Hamāre Rasūl (ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam) ke ẕimmah ṣirf wāẓeḥ ṭaur par (aḥkām ko) pahŏṅchā denā hai.

al-Ḥadīth

43/1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʿanhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis ne merī iṭāat kī us ne Allāh Taʿālá kī iṭāʿat kī, aur jis ne merī nā-farmānī kī us ne Allāh ʿazza wa-jalla kī nā-farmānī kī.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʿalaih hai

44/2. Ḥaẕrat Jābir bin 'Abd Allāh raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh kuçh firishte Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmate aqdas meṅ ḥāẕir huwe jab-keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam rām farma rahe the, to un meṅ se ek ne kahā: Yeh to so'e huwe hain. Dūsre ne kahā: (un kī) āṅkh sotī hai magar dil be-dār răhtā hai. Phir unhoṅ ne kahā: .... ḥaqīqī ghar Jannat hī hai aur Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam (ḥaq kī ṭaraf) bulāne wāle haiṅ. Jis ne Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī iṭā'at kī us ne Allāh Ta'ālá kī iṭā'at kī aur jis ne Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī nā-farmānī kī us ne Allāh Ta'ālá kī nā-farmānī kī, Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam logoṅ ke mā bain waj·he imtiyāz haiṅ.

Ise Imām Buḳhārī ne riwāyat kiyā hai.

45/3. Ḥaẕrat Abū Mūsá al-Ash'arī raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Merī mis̱āl aur us chīz kī mis̱āl jise de kar Allāh Ta'ālá ne mujhe mab'ūs̱ farmāyā hai, us ādamī jaisī hai jo apnī qaum ke pās āyā aur kăhne lagā: Main ne ba-chashme ḳhuḍ ek lashkare jarrār dekhā hai aur main wāẕeḥ ṭaur par tumheṅ us se ḍarātā hūṅ, lehāẕā apne Āp ko bachā lo, apne āp ko bachā lo. Pas ek guroh ne merī bān mānī aur kisī măḥfūẓ maqām kī ṭaraf chale ga'e, yūṅ unhoṅ ne najāt pā lī. Dūsre guroh ne use jhuṭlāyā to ṣubḥ sawere woh lashkare jarrār un par ṭūṭ paṛā aur un sab ko tah-o bālā kar diyā.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai

46/4. Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin ʻAmr bin al-ʻĀṣ raḍiya Allāhu ʻanhumā bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne duʻā kī: Ae Allāh! Diloṅ ke pherne wāle, hamāre diloṅ ko apnī iṭāʻat kī ṭaraf pher de.

Ise Imām Muslim aur Ibn Ḥumayd ne riwāyat kiyā hai.

47_48/5. Ḥaẕrat Abū Umāmah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Mere nazdīk sab se ziyādah qābile rashk dost woh Momin hai jo qillate māl (kī waj·h se) halke bojh wālā ho, Namāz se luṭf lene wālā, apne Rab kā beh-tarīn ʻibādat-guzār ho, ḳhāmoshī aur boshīdagī ke sāth apne Rab kī iṭāʻat kartā ho. Logoṅ se maḳhfī ho, us kī ṭaraf uṅgliyāṅ nah uṭhtī hoṅ, use ḥasbe ẕarūrat rozī muyassar ho aur us par woh ṣābir bhī ho. Phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne apnī uṅgliyāṅ zamīn par mārte huwe farmāyā: Us kī maut jaldī wāqeʻ hogī, us par rone wālī ʻaurteṅ kam hoṅgī aur us kā tarkah bhī qalīl hogā.

Ise Imām Aḥmad, Tirnid͟hī ne maz͟kūrah alfāẓ meṅ, Ḥumaydī aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

> **(48) Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat T͟hawbān raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak insān apne ḥiṣṣe ke rizq se apne gunāhoṅ ke sabab măḥrūm ho jātā hai.

Ise Imām Aḥmad aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

49/6. Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin ʻAmr raḍiya Allāhu ʻanhumā riwāyat karte haiṅ keh ek shakhṣ ne ʻarẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kaun

sī hijrat afẕal-tarīn hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum us shai ko çhoŗ do jo Allāh ke hāṅ nā-pasandīdah hai.

Ise Imām Aḥmad, Nasā'ī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

50/7. Ḥaẕrat ('Abd Allāh) bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai, farmāte haiṅ: Bŏhat kam aisā hotā keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam Ṣaḥāba'e kirām ke liye yeh du'ā māṅge ba-ġhair majlis se uţhte: اَللّٰهُمَّ، اقْسِمْ لَنَا مِنْ خَشْيَتِکَ مَا يَحُوْلُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعَاصِيْکَ وَمِنْ طَاعَتِکَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهٖ جَنَّتَکَ (Ae Allāh!) Ham par apnā ḳhauf ġhālib kar de jo hamāre aur gunāhoṅ ke dar-miyān ḥā'il ho jā'e, apnī aisī iṭā'at kī taufīq 'aṭā farmā jis ke zarī'e ham terī Jannat meṅ dāḳhil ho jā'eṅ).

Ise Imām Tirmidhī, Ibn Mubārak aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ġharīb hai.

51/8. Ḥaẕrat Ḥudhayfah raḍiya Allāhu 'anhu sse ek ṭawīl riwāyat meṅ hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: (Qiyāmat ke Roz) log Allāh Ta'ālá kī ṭaraf se jo sab se păhlī bāt suneṅge, woh yeh hogī keh Allāh Ta'ālá farmā'egā: Mere woh bande kahāṅ haiṅ jinhoṅ ne mujhe dekhe ba-ġhair merī iṭā'at kī aur mere Rasūloṅ kī taṣdīq kī aur merā ḥukm mānā? Tum mujh se māngo, yeh Yawmu al-Mazīd (ya'nī mere luṭf-o karam kī be-bahā bārishoṅ kā din) hai. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Woh tamām log ek bāt par ittefāq kareṅge keh ae Rab! Ham tujh se ḳhụsh haiṅ, tū ham se ḳhụsh ho jā. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá un se do-bārah

farmā’egā: Ae Jannatiyo! Agar maiṅ tum se rāẓī nah hotā to maiṅ tumheṅ Jannat meṅ nah ṭhăhrātā. Tum mujh se māṅgo, yeh Yawmu al-Mazīd hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Woh ba-yak āwāz kaheṅge: Ae Rab! Hameṅ apnā chehra’e anwar dikhā, ham terā dīdār kar leṅ. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá parde uṭhā degā aur un ke sāmne ek chīz jalwah-afroz hogī keh agar Allāh Taʻālá ne un ke mutaʻalliq yeh faiṣalah nah kiyā hotā keh woh (is nūre aur tajallī se) nahīṅ jaleṅge to woh us ke nūr ke partaw se jal bhī jāte, us ke baʻd us kā nūr un par sāyāh-figan ho jā’egā.

Ise Imām Bazzār ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya ʿani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Ḥaẓrat ʻAbd Allāh bin Masʻūd raḍiya Allāhu ʻanhumā Allāh Taʻālá ke farmān ﴿اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقٰتِهٖ﴾ kī tafsīr meṅ farmāte haiṅ: Is se murād yeh hai keh Allāh Taʻālá kī iṭāʻat kī jā’e aur us kī nā-farmānī nah kī jā’e aur use (har ghaṛī) yād kiyā jā’e aur kabhī bhī bhulāyā nah jā’e.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah, Ibn Mubārak aur Abū Nuʻaym ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū Dardā’ raḍiya Allāhu ʻanhu ne Ḥaẓrat Salamah bin Maḳhlad raḍiya Allāhu ʻanhu kī ṭaraf likhā: Pas jab bandah Allāh Taʻālá kī iṭāʻat bajā lātā hai to Allāh Taʻālá us se maḥabbat kartā hai, aur jab Allāh Taʻālá us se maḥabbat kartā hai, to use apnī maḳhlūq ke hāṅ bhī

măḥbūb banā detā hai, aur jab bandah Allāh Ta‘ālá kī nā-farmānī kartā hai to Allāh Ta‘ālá use nā-pasand kaartā hai aur jab use nā-pasand kartā hai to use maḳhlūq ke hān bhī nā-pasand banā detā hai.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne ‘Kitābu al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat Sa‘īd bin Jubayr ne farmāyā: Ḳhashīyat yeh hai keh tū Allāh Ta‘ālá se ḍare yahāṅ tak keh us kī ḳhashīyat tere aur us kī nā-farmānī ke dar-miyān ḥā’il ho jā’e. Ḥaqīqī ẕikr Allāh Ta‘ālá kī iṭā‘at karnā hai aur jo shaḳhṣ Allāh Ta‘ālá kī iṭā‘at kartā hai yaqīnan woh us kā ẕikr kartā hai aur jis ne Allāh Ta‘ālá kī iṭā‘at nah kī woh ẕākir nahīṅ ho saktāā agar-cheh woh tasbīḥ aur tilāwat kalāme pāk kī kas̱rat hī kyuṅ nah kare.

Ise Imām ‘Abd Allāh bin Mubārak ne ‘Kitāb al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sha‘bī ne farmāyā: Āhle Jannat meṅ se kūçh log Āhle Dozaḳh par jhāṅk kar unheṅ kaheṅge: Tumheṅ kis chīz ne āg meṅ dāḳhil kiyā ḥāl-āṅ-keh Allāh Ta‘ālá ne tumhāre adab-o ‘ilm sikhāne kī waj·h se hameṅ Jannat meṅ dāḳhil kiyā hai? To woh kaheṅge: Be-shak ham (dūsroṅ ko to) bhalā’ī kā ḥukm dete the lekin ḳhụd us par ‘amal-pairā nahīṅ hote the.

Ise Imām ‘Abd Allāh bin Mubārak ne ‘Kitāb al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ma'rūf Karḳhī ne farmāyā hai: Allāh Ta'ālá kī kisī bande se nā-rāẕgī kī 'alāmat yeh hai keh tū us (bande) ko apne nafs ke lā-yā'nī au be-fā'edah kāmoṅ meṅ mashġhūl-o maṣrūf dekhe.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ma'rūf Karḳhī ne farmāyā hai: Pāk-bāz logoṅ ke dil Taqwá ke zarī'e kushādah kar diye jāte haiṅ aur nekī se jagmagā rahe hote haiṅ aur nā-farmānoṅ ke dil gunāhoṅ kī waj·h se siyāh ho jāte haiṅ aur burī nīyat ke bā'is andhe ho jāte haiṅ.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Bishr Ḥāfī kā farmān hai: Agar tū iṭā'at nahīṅ kar saktā to nā-farmānī bhī nah kar.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Shaqīq al-Balḳhī ne farmāyā: Allāh Ta'ālá ne apnī iṭā'at karne wāloṅ ko marne ke ba'd bhī zindah rakhā huwā hai aur nā-farmānoṅ ko un kī zindagī meṅ hī murdah banā diyā hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥātim al-Aṣam ne farmāyā: Iṭā‘at kī bunyād tīn chīzoṅ par hai: Ḳhauf, ummīd aur maḥabbat. Aur ma‘ṣīyat-o nā-farmānī kī bunyād bhī tīn chīzoṅ par hai: Ġhurūr, lālach aur ḥasad.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Ḥafṣ ne farmāyā: Sachchā faqīr woh hai jo har waqt Allāh Ta‘ālá ke aḥkām kā pāband hotā hai. Jab us par ko’ī (ishtiġhrāqī) kaifīyat wārid hotī hai to us waqtī ḥukm ko woh bhūl jātā hai aur us se wăḥshat-zadah aur dūr ho jātā hai.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ibn ‘Alīyān se pūçhā gayā: Allāh Ta‘ālá kī apne bande se riẓā-mandī kī ‘alāmat kyā hai? To unhoṅ ne jawāb diyā keh nek a‘māl karne meṅ us ko rāḥat-o ḳhụshī mile aur gunāhoṅ se us kī ṭabī‘at bojhal ho jā’e.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Fuḍayl bin ‘Iyāḍ ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Jab woh shaḳhṣ merī nā-farmānī kartā hai jo mujhe păhchāntā hai to maiṅ us par aise shaḳhṣ ko musallaṭ kar detā hūṅ jo mujhe nahīṅ păhchāntā.

Ise Imām Abū Nu‘aym ne ‘Ḥilyaṫ al-awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām ʻAbd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Sab se ʻaql-mand woh shaḳhṣ hai jis ne Allāh Taʻālá kī iṭāʻat kī aur sab se ziyādah jāhil woh hai jis ne us kī nā-farmānī kī.

Imām Saʻdān bayān karte haiṅ keh kuçh (fitnah-parwar) logoṅ ne ek ṣāḥibe ḥusn-o jamāl ḳhātūn ko uksāyā keh woh Imām Rabīʻ bin Ḳhaysham ke sāmne (saj dhaj ke) āʼe, tā-keh woh unheṅ fitnah meṅ mubtalā kar de. Unhoṅ ne kahā keh agar tum ne aisā kar diyā to tumhāre liye ek hazār dirham baṭaure inʻām hoṅge. Pas ḳhūb-ṣūrat-tarīn libās jo us ke bas meṅ thā zebe tan kiyā aur jitnī ʻumdah ḳhuṣhbū apne badan par lagā saktī thī, lagā lī. Phir jab Imām Rabīʻ Masjid se bāhar nikle to nihāyat be-bākī se un ke sāmne khaṛī ho gaʼī. Imām Rabīʻ ne use dekhā to unheṅ us ke is feʻl ne nihāyat pareshān kar diyā. Us ne ḳhụd ko un girānā chāhā dar-āṅ-ḥāle-keh woh be-parah bhī thī. Imām Rabīʻ ne use kahā: Agar buḳhār tumhāre jism ko lāḥoq ho jāʼe aur tumhārī is rurḳh raṅgat aur hashāshat-o bashāshat ko ḳhatm kar de to tumhārā hāl kiyā hogā? Yā agar Malaku al-Mawt tujhe par nāzil ho jāʼe aur tumhārī shăh-rag kāṭ de to tumhārā kyā ḥāl hogā? Yā jab qabr meṅ Munkir Nakīr tum se sawāl kareṅge ti tumhārā kyā ḥāl hogā? (Tum unheṅ kyā jawāb dogī?) (Yeh sab sun kar) us ne (ḳhaufe Ilāhī se) ek zor-dār chīḳh mārī aur be-hosh ho kar gir paṛī. Allāh kī qasam! Use ifāqah huwā (to us kī hālat badal chukī thī). Phir apne Rab kī ʻibādat aur iṭāʻat meṅ us aʻlá maqām tak pahŏṅchī keh jis din faut hūʼī to woh (ḳhaufe Ilāhī se) khajūr ke jale huwe tane kī ṭarḥ ho chukī thī.

Ise Imām Ibn Qudāmah ne ‘Kitāb al-Tawwābīn’ meṅ bayān kiyā hai.

﴾Allāh Taʿālá par Yaqīn rakhne aur Us par Tawakkul karne kā bayān﴿

al-Qur'ān

(1) Aur jo log ʿilm nahīṅ rakhte kăhte haiṅ keh Allāh ham se kalām kyūṅ nahiṅ farmtā yā hamāre pās (ba-rāhe rāst) ko'ī nishānī kyūṅ nahīṅ ātī? Isī ṭarḥ un se păhle logoṅ ne bhī unhī jaisī bāt kahī thī, un (sab) logoṅ ke dil āpas meṅ ek jaise haiṅ, be-shak Ham ne yaqīn wāloṅ ke liye Nishāniyāṅ ḳhūb wāẕeḥ kar dī hai.

(2) Aur (Ae Ḥabīb! Ham ne yeh ḥukm kiyā hai keh) Āp un ke dar-miyān is (farmān) ke muṭābiq faiṣalah farmā'eṅ jo Allāh ne nāzil farmāyā hai aur un kī ḳhwāhishāt kī pairawī nah kareṅ aur Āp un se bachte raheṅ kahīṅ woh Āp ko un baʿẕ (aḥkām) se jo Allāh ne Āp kī ṭaraf nāzil farmā'e haiṅ pher (nah) deṅ, phir agar woh (Āp ke faiṣalah se) rū-gardānī kareṅ to Āp jān leṅ keh bas Allāh un ke baʿẕ gunāhoṅ ke bāʿis̱ unheṅ sazā denā chāhtā hai, aur logoṅ meṅ se aks̱ar nā-farmān (hote) haiṅ. Kyā yeh log (zamāna'e) jāhilīyat kā qānūn chāhte haiṅ, aur yaqīn rakhne wālī qaum ke liye ḥukm (dene) meṅ Allāh se beh-tar kaun ho saktā hai.

(3) So Āp ḥamd ke sāth apne Rab kī tasbīḥ kiyā kareṅ aur sujūd karne wāloṅ meṅ (shāmil) rahā kareṅ. Aur apne Rab kī ʿibādat karte raheṅ yahāṅ tak keh Āp ko (Āp kī shān ke lā'iq) maqāme yaqīn mil jā'e (yaʿnī inshirāhe kāmil naṣīb ho jā'e yā lamḥa'e wiṣāle ḥaq).

(4) Be-shak āsmānoṅ aur zamīn meṅ yaqīnan Mominoṅ ke liye Nishāniyāṅ haiṅ. Aur tumhārī (apnī) paidā'ish meṅ aur un

jānwaroṅ meṅ jinheṅ woh phailātā hai, yaqīn rakhne wāle logoṅ ke liye Nishāniyāṅ haiṅ.

(5) (Ae Ḥabībe Wālā ṣifāt!) Pas Allāh kī kaisī raḥmat hai keh Āp un ke liye narm-ṭab‘a haiṅ aur agar Āp tund-ḳhū (aur) saḳht dil hote to log Āp ke gird se çhuṭ kar bhāg jāte, so Āp un se dar-guzar farmāyā kareṅ aur un ke liye baḳhshish māṅgā kareṅ aur (ahamm) kāmoṅ meṅ un se mashwarah kiyā kareṅ, phir jab Āp puḳhtah irādah kar leṅ to Allāh par bharosah kareṅ, be-shak Allāh tawakkul wāloṅ se maḥabbat kartā hai. Agar Allāh tumhārī madad farmā'e to tum par ko'ī ġhālib nahīṅ ā saktā aur agar Woh tumheṅ be-sahārā çhoṛ de to phir kaun aisā hai jo Us ke ba‘d tumhārī madad kar sake? Aur Momioṅ ko Allāh hī par bharosah rakhnā chāhiye.

(6) Aur (un munāfiqoṅ kā yeh ḥāl hai keh Āp ke sāmne) kăhte haiṅ keh (ham ne Āp kā ḥukm) mān liyā, phir woh Āp ke pās se (uṭh kar) bāhar jāte haiṅ to un meṅ se ek guroh Āp kī kahī hū'ī bāt ke bar-‘aks rāt ko rā'e-zanī (aur sāzishī mashware) kartā hai, aur Allāh (woh sab kuçh) likh rahā hai jo woh rāt bhar manṣūbe banāte haiṅ. Pas (ae Maḥbūb!) Āp un se ruḳhe anwar pher lījiye aur Allāh par bharosah rakhiye aur Allāh kāfī Kār-sāz hai.

(7) Un (chand) logoṅ meṅ se jo (Allāh se) ḍarte the do (aise) shaḳhṣ bol uṭhe jin par Allāh ne in‘ām farmāyā thā (apnī qaum se kăhne lage:) Tum un logoṅ par (bilā ḳhauf ḥamlah karte huwe shăhr ke) darwāze se dāḳhil ho jā'o, so jab tum us (darwāze) meṅ dāḳhil ho jā'oge to yaqīnan tum ġhālib ho jā'oge, aur Allāh hī par tawakkul karo ba-sharṭe-keh tum īmān wāle ho.

(8) Jo ko'ī Allāh par tawakkul kartā hai to (Allāh us ke jumlah umūr kā Kafīl ho jātā hai) be-shak Allāh bŏhat Ġhālib baṛī Ḥikmat wālā hai.

(9) Aur Mūsá ('alayhi al-salām) ne kahā: Ae merī qaum! Agar tum Allāh par īmān lā'e ho to usī par tawakkul karo, agar tum (wāqeʿī) Musalmān ho. To unhoṅ ne 'arẓ kiyā: Ham ne Allāh hī par tawakkul kiyā hai ae hamāre Rab! Tū hameṅ ẓālim logoṅ ke liye nishāna'e sitam nah banā.

(10) Aur farmāyā: Ae mere beṭo! (Shăhr meṅ) ek darwāze se dāḳhil nah honā bal-keh muḳhtalif darwāzoṅ se (taqsīm ho kar) dāḳhil honā, aur maiṅ tumheṅ Allāh (ke amr) se kuçh nahīṅ bachā saktā keh ḥukm (taqdīr) ṣirf Allāh hī ke liye hai. Maiṅ ne Usī par bharosah kiyā hai aur bharoshah karne wāloṅ ko Usī par bharosah karnā chāhiye.

(11) Un ke Rasūloṅ ne un se kahā: Agar-cheh ham (nafse basharīyat meṅ) tumhārī ṭarḥ insān hī haiṅ lekin (is farq par bhī ġhaur karo keh) Allāh apne bandoṅ meṅ se jis par chāhtā hai eḥsān farmātā hai (phir bar-ā-barī kaisī?) Aur (răh ga'ī raushan dalīl kī bāt) yeh hamārā kām nahīṅ keh ham Allāh ke ḥukm ke ba-ġhair tumhāre pās ko'ī dalīl le ā'eṅ, aur Allāh hī par Mominoṅ ko bharosah karnā chāhiye. Aur hameṅ kyā hai keh ham Allāh par bharosah nah kareṅ dar-āṅ-ḥāle-keh Usī ne hameṅ (hidāyat-o kām-yābī kī) rāheṅ dikhā'ī haiṅ, aur ham ẓarūr tumhārī aẕīyat-rasāniyoṅ par ṣabr kareṅge aur ahle tawakkul ko Allāh hī par tawakkul karnā chāhiye.

(12) Aur Allāh (ke dāman) ko mẓbūṭī se thāme rakho, Wohī tumhārā madad-gār (wa kār-sāz) hai, pas woh kitnā achçhā kār-sāz (hai) aur kitnā achçhā madad-gār hai.

(13) Aur Āp Us (hameshah) zindah răhne wāle (Rab) par bharosah kījiye Jo kabhī nahīṅ maregā aur Us kī ta'rīf ke sāth tasbīḥ karte rahiye.

(14) Aur Allāh par bharosah (jārī) rakhiye aur Allāh hī kār-sāz kāfī hai.

(15) Aur agar Āp un se daryāft farmā'eṅ keh āsmānoṅ aur zamīn ko kis ne paidā kiyā to woh ẓarūr kaheṅge Allāh ne, Āp farmā dījiye: Bhalā yeh batā'o keh jin butoṅ ko tum Allāh ke siwā pūjte ho agar Allāh mujhe ko'ī taklīf pahŏṅchānā chāhe to kyā woh (but) Us kī (bhejī hū'ī) taklīf ko dūr kar sakte haiṅ yā Woh mujhe raḥmat se nawāznā chāhe to kyā woh (but) Us kī (bhejī hū'ī) raḥmat ko rok sakte haiṅ, farmā dījiye: Mujhe Allāh kāfī hai, Usī par tawakkul karne wāle bharosah karte haiṅ.

(16) Aur tum jis amr meṅ iḳhtilāf karte ho to Us kā faiṣalah Allāh hī kī ṭaraf (se) hogā, yehī Allāh merā Rab hai Usī par maiṅ ne bharosah kiyā aur Usī kī ṭaraf maiṅ rujū' kartā hūṅ.

(17) Aur āsmān meṅ tumhāre rizq (bhī) hai aur woh (sab kuçh bhī) jis kā tum se wa'dah kiyā jātā hai.

(18) Allāh (hī Ma'būd) hai Us ke siwā ko'ī ma'būd nahīṅ, aur Allāh hī par īmān wāloṅ ko bharosah rakhnā chāhiye.

(19) Aur use aisī jagah se rizq ʻaṭā farmātā hai jahān se us kā gumān bhī nahīṅ hotā, aur jo shaḳhṣ Allāh par tawakkul kartā hai to Woh (Allāh) use kāfī hai.

(20) Woh mashriq-o maġhrib kā Mālik hai, Us ke siwā ko'ī Maʻbūd nahīṅ, so Usī ko (apnā) kār-sāz banā leṅ.

al-Ḥadīṯh

52/1. Ḥaẓrat Jābir bin ʻAbd Allāh raḍiya Allāhu ʻanhu farmāte haiṅ keh ham Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke ham-rāh ġhazwa'e Najd meṅ sharīk huwe. Jab qailūlah kā waqt ho gayā to ham ek wādī meṅ pahŏṅche jahān kāṭne-dār darḳhtoṅ kī bŏhtāt thī. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ek daraḳht ke sā'e meṅ tashrīf farmā ho ga'e aur apnī talwār us ke sāth laṭkā dī. Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Taʻālá ʻalayhim ajmaʻīn bhī sā'e kī talāsh meṅ idhar udhar muntashar ho ga'e. Thoṛī der baʻd Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne hameṅ bulāyā to ham ḥāẓire ḳhidmat ho ga'e. Dekhā to ek aʻrābī

Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke pās baiṭhā huwā hai. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne famrāyā: Jab maiṅ soyā huwā thā to yeh mere nazdīk āyā. Us ne merī talwār utār lī. Jab maiṅ be-dār huwā to yeh mere sar ke pās khaṛā thā. Us ne talwār sūṅt kar kahā: Ab tumheṅ mujh se kaun bachā'egā? Maiṅ ne kahā: Allāh. (Us ne yeh jawāb sun kar) talwār ko niyām meṅ rakhā, phir (yahāṅ) baiṭh gayā, (ab) yeh sāmne maujūd hai. Ḥaẓrat Jābir raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne use (is iqdām

par bhī) ko'ī sazā nahīṅ dī (ḥāl-āṅ-keh woh mukammal ṭaur par Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī dast-ras meṅ thā.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

53/2. Ḥaz̤rat ('Abd Allāh) bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Merī Ummat ke sattar hazār afrād ba-ġhair ḥisāb ke Jannat meṅ dāḳhil hoṅge, yeh woh log hoṅge jo nah (ġhair shar'ī)- jhāṛ phūṅḳ karte haiṅ, nah bad-shugunī lete haiṅ bal-keh ṣirf apne Rab par hī bharosah karte haiṅ.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

54/3. Ḥaz̤rat ('Abd Allāh) bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā se riwāyat hai keh Ḥuz̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Mujh par (sābiqah) Ummateṅ pesh kī ga'īṅ. Pas ek ek kar ke apnī Ummatoṅ ke sāth Nabī guzarne lage, ek Nabī aise bhī guzre keh un ke sāth chand Ummatī the. Ek Nabī ke sāth das ādamī. Ek Nabī ke sāth pāṅch sau. Ek Nabī ṣirf tanhā guzre. Phir maiṅ ne naẓar dauṛā'ī to ek baṛī jamā'at bhī naẓar ā'ī. Maiṅ ne pūçhā: Ae Jibrā'īl! Kyā yeh merī Ummat hai? Jibrā'īl 'alayhi al-salām ne 'arz̤ kiyā: Yeh nahīṅ bal-keh Āp ufuq kī jānib tawajjuh farmā'eṅ. Maiṅ ne dekhā to woh bŏhat hī baṛī jamā'at thī. Jibrā'īl 'alayhi al-salām ne 'arz̤ kiyā: (yā Rasūl Allāh!) Āp kī Ummat yeh hai aur yeh jo sattar hazār un ke āge haiṅ, un ke lliye nah ḥisāb hai aur nah 'az̠āb (ya'nī ba-ġhair ḥisāb-o kitāb Jannat meṅ dāḳhil kiye jā'eṅge). Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: (unheṅ yeh e'zāz) kis waj·h se (ḥāṣil huwā)? Jibrā'īl 'alayhi al-salām ne 'arz̤ kiyā: Yeh log dāġh nahīṅ lagwāte the, ġhair-shar'ī jhāṛ phūṅk nahīṅ

karte the, bad-shugunī nahīṅ lete the aur apne Rab par kāmil bharosah rakhte the. Chunāṅ-cheh Ḥaẓrat ‘Ukkāshah bin Miḥṣan raḍiya Allāhu ‘anhu khaṛe ho kar ‘arẓ-guzār huwe: (yā Rasūl Allāh!) Allāh Ta‘ālá se du‘ā kījiye keh mujhe bhī un logoṅ meṅ shāmil farmā le. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne du‘ā farmā’ī: Ae Allāh! Ise bhī un logoṅ meṅ shāmil farmā. Phir dūsrā ādamī khaṛā ho kar ‘arẓ-guzār huwā: (yā Rasūl Allāh!) Allāh Ta‘ālá se du‘ā kījiye keh mujhe bhī un meṅ shāmil farmā le. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: ‘Ukkāshah tum se sabqat le gayā.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

55/4. Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Mas‘ūd raḍiya Allāhu ‘anhumā se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Bad-fālī shirk hai aur hamāre sāth us kā ko’ī ta‘alluq nahīṅ lekin Allāh Ta‘ālá us (ke as̱arāte bad) ko tawakkul ke ẕarī‘e dūr kar detā hai.

Ise Imām Aḥmad, Tirmiḏẖī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Bazzār aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmiḏẖī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

56/5. Ḥaẓrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Agar tum Allāh Ta‘ālá par us ṭarḥ bharosah karte jaisā bharosah karne kā ḥaq hai, to tumheṅ us ṭarḥ rizq diyā jātā jis ṭarḥ parindoṅ ko rizq diyā jātā hai. Woh ṣubḥ ko bhūke nikalte haiṅ aur shām ko peṭ bhar kar wā-pas āte haiṅ.

Ise Imām Aḥmad, Tirmi<u>dh</u>ī ne ma<u>z</u>kūrah alfāẓ meṅ, Ibn Mājah aur Abū Ya‘lá ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmi<u>dh</u>ī ne farmāyā: Yeh Ḥadī<u>s</u> ḥasan ṣaḥīḥ hai. Imām Ḥākim ne bhī farmāyā: Is Ḥadī<u>s</u> kī sanad ṣaḥīḥ hai.

57_59/6. Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab ādamī apne ghar se nikle to yeh kalimāt paṛhe: بِسْمِ اللهِ، تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ (Allāh ke nām ke sāth maiṅ ne āġhāz kiyā), maiṅ ne Allāh par bharosah kiyā, nah ṭāqat hai aur nah qūwat magar Allāh ke sāth). Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Us waqt u se kahā jātā hai keh tujhe hidāyat dī ga’ī, terī ṭaraf se kifāyat kī ga’ī aur tujhe (gum-rāhī se) bachā liyā gayā. Shayṭān us se dūr ho jāte haiṅ. Phir dūsrā Shayṭān kăhtā hai keh tū us ādamī kā kyā bigāṛ sakegā jis ko hidāyat dī ga’ī, jis kī ṭaraf se kifāyat kī ga’ī aur jis ko bachā liyā gayā.

Ise Imām Abū Dāwūd, Ibn Abī Shaybah aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

> **(58) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ**: Ek shaḳhṣ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kyā maiṅ ūṅṭ bāṅdhūṅ aur tawakkul karūṅ yā use khulā çhoṛ kar tawakkul karūṅ? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Bāṅdh kar tawakkul karo.
>
> Ise Imām Tirmi<u>dh</u>ī, Ibn Ḥibbān aur Ibn Abī ‘Āṣim ne riwāyat kiyā hai.
>
> **(59) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu

'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Maiṅ kaise ḳhuṣhī kā iẓhār karūṅ ḥāl-āṅ-keh ṣūr phūṅkne wāle firishte ne ṣūr muṅh se lagā rakhā hai aur woh kān lagā'e is inteẓār meṅ hai keh kab use (Allāh Ta'ālá kī ṭaraf se) ṣūr phūṅkne kā ḥukm hotā hai tā-keh woh amre Ilāhī kī ta'mīl karte huwe use phūṅk mār de. Yeh bāt Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Ta'ālá 'alayhim ajma'īn par girāṅ guzrī to Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne unheṅ farmāyā: Tum kaho keh Allāh Ta'ālá hameṅ kāfī hai aur woh beh-tar kār-sāz hai, ham ne Allāh Ta'ālá par hī bharosah kiyā hai.

Ise Imām Tirmiḏhī aur Ibn Ḥammād ne riwāyat kiyā hai, Imām Tirmiḏhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan hai.

60_62/7. Ḥaẓrat 'Amr bin Shu'ayb apne wālid se aur woh apne dādā se riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Is Ummat meṅ sab se pǎhlī ḳhair aur iṣlāḥ (Allāh Ta'ālá kī ẕāt par) yaqīn aur (dunyāwī ḳhwāhishāt se) be-raġhbatī ke sabab hogī, jab-keh fitna-o fasād kā āġhāz buḳhl aur (lambī) ummīdeṅ bāṅdhne se hogā.

Ise Imām Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

(61) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Mujhe apnī Ummat par ẓŏ'fe yaqīn ke siwā kisī shai kā ḳhauf nahīṅ hai.

Ise Imām Bayhaqī aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

(62) Ek riwāyat meḥ hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Is Ummat ke pǎhle logoṅ ne (Allāh Ta‘ālá kī ẕāt par) yaqīn aur (dunyāwī ḳhwāhishāt se) be-raġhbatī kī binā par najāt pā lī, jab āḳhirī zamāne kī Ummat buḳhl aur (lambī) ummīdeṅ bāṅdhne ke bā‘is̱ halāk hogī.

Ise Imām Ibn Abī al-Dunyā ne riwāyat kiyā hai.

63_64/8. Ḥaẓrat Ibn ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam yeh du‘ā kiyā karte the: ﴿اَللّٰهُمَّ، لَکَ أَسْلَمْتُ، وَبِکَ آمَنْتُ، وَعَلَيْکَ تَوَکَّلْتُ، وَإِلَيْکَ أَنَبْتُ، وَبِکَ خَاصَمْتُ. اَللّٰهُمَّ، إِنِّي أَعُوْذُ بِعِزَّتِکَ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، أَنْ تُضِلَّنِي، أَنْتَ الْحَيُّ الَّذِي لَا يَمُوْتُ. وَالْجِنُّ وَالْإِنْسُ يَمُوْتُوْنَ﴾ ‘Ae Allāh! Maiṅ ne terī iṭā‘at kī aur tujh hī par īmān lāyā aur tujh hī par tawakkul kiyā aur terīj ṭaraf rujū‘ kiyā aur terī madad se (apnī nafsānī ḳhwāhishāt ke ḳhilāf) laṛā. Ae Allāh! Maiṅ terī ‘izzat kī panāh māṅgtā hūṅ, tere siwā ko’ī ‘ibādat kā mustaḥiq nahīṅ, mujhe gum-rāh hone se bachā. Tū hī zindah hai jise maut nahīṅ ā’egī jab-keh sab jinn aur ins mar jā’eṅge’.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai aur maẕkūrah alfāẓ Muslim ke haiṅ.

(64) Aur Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu ‘anhu kī riwāyat meṅeṅ hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam apnī du‘ā meṅ farmāyā karte the: ﴿اَللّٰهُمَّ، اجْعَلْنِي مِمَّنْ تَوَکَّلَ عَلَيْکَ فَکَفَيْتَهُ وَاسْتَهْدَاکَ فَهَدَيْتَهُ، وَاسْتَنْصَرَکَ فَنَصَرْتَهُ﴾ Ae Allāh! Mujhe un logoṅ meṅ se banā jinhoṅ ne tujh par tawakkul kiyā aur tū un ke liye kāfī ho gayā. Jinhoṅ ne tujh se hidāyat ṭalab kī, tū ne

unheṅ hidāyat ʻaṭā kī aur jinhoṅ ne tujh se madad ṭalab kī, tū ne un kī madad kī).

Ise Imām Daylamī ne riwāyat kiyā aur Ibn Rajab Ḥanbalī ne bhī ise zikr kiyā hai.

Mā ruwiya ʻani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Ḥaẓrat Abū Yazīd al-Madanī riwāyat karte haiṅ keh Ḥaẓrat Abū Bakr yeh duʻā kiyā karte the: Ae Allāh! Mujhe īmān, yaqīn, ʻāfīyat aur ḥusne nīyat kī daulat se mālā māl farmā.

Ise Imām Ibn Abī al-Dunyā ne apne ʻMawsūʻahʼ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Abū Safar bayān karte haiṅ: Ḥaẓrat Abū Bakr raḍiya Allāhu ʻanhu bīmār paṛ ga'e to logoṅ ne Āp kī ʻiyādat kī aur kahā: Ham Āp ke liye ṭabīb ko nah bulā'eṅ? Āp ne farmāyā: ʻṭabībʼ mujhe dekh chukā hai. Logoṅ ne kahā: Us ne Āp ko kyā kahā? Āp ne jawāb diyā: Woh farmātā hai: Maiṅ woh kartā hūṅ jo maiṅ chāhtā hūṅ.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne ʻKitāb al-Zuhdʼ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Qatādah se marwī hai: Ḥaẓrat Luqmān apne beṭe ko farmāte the: Ae beṭe! Be-shak nā-pasanīdah shayā' par ṣabr karnā ḥusne yaqīn meṅ se hai. Be-shak har ʻamal kā ek kamāl aur intehā hotī hai. Aur ʻibādat kā kamāl, waraʻ aur yaqīn hai.

Ise Imām Ibn Abī al-Dunyā ne apne ‘Mawsū‘ah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā ne farmāyā: Jo shaḳhṣ yeh pasand kartā ho keh woh tamām logoṅ se ziyādah ṭāqat-war ho jā’e to use chāhiye keh Allāh Ta‘ālá par bharosah kare, aur jo yeh pasand kartā ho keh woh tamām logoṅ se ziyādah mu‘azzaz ban jā’e to woh Allāh Ta‘ālá se ḍare, aur jo yeh pasand kartā ho keh woh tamām logoṅ se ziyādah ġhanī ho jā’e to woh Allāh Ta‘ālá ke ‘aṭā-kardah rizq par kifāyat kare.

Ise Imām Aḥmad ne ‘Kitāb al-Zuhd’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Sa‘īd bin Musayyib bayān karte haiṅ: Ḥaẓrat Salmān aur ‘Abd Allāh bin Salām āpas meṅ mile to un meṅ se ek ne dūsre se kahā: Agar tū mujh se pǎhle Allāh Ta‘ālá je jā milā (ya‘nī faut ho gayā) tū mujh se milnā aur jo kuçh tū Allāh Ta‘ālá se in‘ām-o ikrām pā’e us ke bāre meṅ mujhe bhī batānā. Lekin agar maiṅ tum se pǎhle Allāh Ta‘ālá se jā milā to maiṅ tum se mil kar tumheṅ (un ne‘matoṅ ke bāre meṅ) batā’ūṅgā. Pas un meṅ se ek faut ho gayā aur apne dost se ḳhwāb meṅ milā aur use kahā: Tawakkul iḳhtiyār karo, tumheṅ ḳhush-ḳhabarī ho. Pas maiṅ ne tawakkul jaisī ko’ī chīz nahīṅ dekhī. Unhoṅ ne yeh bāt tīn martabah dǒhrā’ī.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah aur Ibn al-Mubārak ne riwāyat kiyā hai aur alfāẓ Ibn al-Mubārak ke haiṅ.

Ḥaẓrat Saʿīd bin Jubayr se marwī hai. Āp yeh duʿā māṅgā karte the: ﴿اَللّٰهُمَّ، إِنِّي أَسأَلُکَ صِدْقَ التَّوَکُّلِ عَلَيْکَ وَحُسْنَ الظَّنِّ بِکَ﴾ ‘Ae Allāh! Maiṅ tujh se par tawakkul ke ṣidq aur tere bāre meṅ ḥusne ẓan kā sawāl kartā hūṅ (mujhe yeh donoṅ neʿmateṅ ʿaṭā farmā)’.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai.

Imām ʿAbd Allāh bin Mubārak ne farmāyā: Jis shaḳhṣ ne ek paisah ḥarām kā le liyā, woh mutawakkil nahīṅ hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ibrāhīm bin Aḥmad Ḳhawwāṣ kā qaul hai: Tawakkul ke tīn darje haiṅ: (1) ṣabr, (2) riẓā’ (3) maḥabbat. Kyūṅ-keh jab bande ne tawakkul iḳhtiyār kar liyā to us par lāzim hai keh woh apne tawakkul ke zarīʿe jis par tawakkul kiyā hai, ṣabr kare aur jab us ne ṣabr iḳhtiyār kar liyā to us par lāzim hai keh woh Allāh Taʿālá ke har faiṣle par rāẓī ho jā’e aur jab woh Allāh Taʿālá ke har faiṣle par rāẓī ho gayā to us par wājib hai keh woh Allāh Taʿālá ke har faiṣle kī muwāfaqat meṅ us ke har feʿl se maḥabbat karne wālā bhī ho jā’e.

Ise Imām Abū Nuʿaym ne ‘Ḥilyaṫ al-awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ek shaḳhṣ Imām Abū Bakr al-Shiblī ke pās āyā aur kaṡīrul-ʿiyāl hone kī shikāyat kī to Āp ne farmāyā: Ghar jā kar un tamām logoṅ ko ghar se nikāl do, jin kā rizq Allāh Taʿālá ke zimmah nahīṅ.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Turāb farmāte haiṅ: Dil kā Allāh Ta'ālá ke sāth muṭma'in ho jānā tawakkul kăhlātā hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ek ādamī ne Imām Abū Turābī se kahā: Tujhe (mujh se) ko'ī ḥājat hai? To Āp ne use farmāyā keh jis din mujhe tum se aur tumhāre jaise logoṅ se ḥājat hogī us din mujhe Allāh Ta'ālá se ko'ī ḥājat nahīṅ hogī. (Murād yeh hai keh Allāh Ta'ālá ke siwā' mujhe kisī se ḥājat nahīṅ hai).

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Turāb farmāte haiṅ: Allāh tak pahŏṅchāne wāle satrah darajāt haiṅ un meṅ se sab se kam darjah ijābat (mān lene kā) hai aur sab se a'lá darjah Allāh Ta'ālá par ḥaqīqī tawakkul kartā hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Mu'ādh al-Rāzī se pūçhā gayā: Ādamī mutawakkul kab bantā hai? Āp ne farmāyā: (insān us waqt mutawakkil hotā hai) jab woh Allāh ko apnā wakīl banāne par rāẓī ho jātā hai.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālatu al-Qushayrīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Yaḥyá bin Muʻādh al-Rāzī kā qaul hai: Logoṅ zŏhd ko kitāboṅ meṅ talāsh kiyā ḥāl-āṅ-keh zŏhd kī ḥaqīqat to tawakkul meṅ muẕmar hai kāsh unheṅ is bāt kā ʻilm hota.

Ise Imām Abū Nuʻaym ne ʻḤilyatu al-awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin ʻAbd Allāh al-Tusturī ne farmāyā: Tawakkul Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kā ḥāl thā aur kasb Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī Sunnat hai. Jo Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke ḥāl par hai, use Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī Sunnat ko hargiz tark nahīṅ karnā chāhiye.

Ise Imām Qushayrī ne ʻal-Risālat al-Qushayrīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin ʻAbd Allāh al-Tusturī ne farmāyā: Tawakkul kā păhlā martabah yeh hai keh bandah Allāh ke sāmne aise ho, jis ṭarḥ ġhusl dene wāle ke sāmne murdah hotā hai keh ġhassāl jis ṭarḥ chāhta hai use palaṭtā hai, woh ḥarakt kar saktā hai nah ko'ī tadbīr.

Ise Imām Qushayrī ne ʻal-Risālat al-Qushayrīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin ʻAbd Allāh al-Tusturī ne farmāyā: Mutawakkil kī tīn ʻalāmateṅ haiṅ: Woh nah to kisī se māṅgtā hai, nah kisī chīz ko rad kartā hai aur nah apne pās kuḉh roke rakhtā hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālaṫ al-Qushayrīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū al-Daqqāq ne farmāyā: Tawakkul Mominīn kā ḳhāṣṣah hai aur taslīm Auliyā’ kā, jab-keh apne mu‘āmalāt Allāh Ta‘ālá ke sipurd kar denā tauḥid-parastoṅ kī ṣifat hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālaṫ al-Qushayrīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Qushayrī bayān karte haiṅ: Marwī hai keh tawakkul yeh hai keh jo kuçh Allāh ke daste qudrat meṅ hai, to is par bharosah kare aur jo kuçh logoṅ ke pās hai, to is se nā-ummīd ho jā’e.

Imām Yaḥyá bin Mu‘ādh al-Razī ne farmāyā: Tīn ḳhūbiyāṅ Auliyā’ kī ṣifāt meṅ shāmil haiṅ: Har kām meṅ Allāh kī ẕāt par yaqīn rakhnā, us kī madad ke bharose par bāqī har chīz se be-niyāzī iḳhtiyār karnā aur har kām meṅ us kī ṭaraf rujū‘ karnā.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḳhālid bin Ma‘dān kā qaul hai: Tum yaqīn kī ta‘līm bhī usī ṭarḥ ḥāṣil karo jis ṭarḥ Qur’ān sīkhte ho, ḥattá keh tum (yaqīn kī ḥaqīqat) jān lo. Be-shak maiṅ ḳhụd yaqīn kī ta‘līm ḥāṣil kartā hūṅ.

Ise Ibn Abī al-Dunyā ne apne ‘Mawsū‘ah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ibn Rajab al-Ḥanbalī ne 'Jāmi' al-'ulūm wa-al-ḥikam' meṅ farmāyā hai: Tū jān le keh tawakkul kī ḥaqīqat hargiz Allāh Ta'ālá kī ṭaraf se muqaddar kiye ga'e (un) asbāb ke munāfī nahīṅ hai jin kī Allāh Ta'ālá kī maḳhlūq meṅ Sunnat jārī rahī hai. Be-shak Allāh Ta'ālá ne (dunyāwī) asbāb iḳhtiyār karne kā ḥukm farmayā hai, magar sāth tawakkul iḳhtiyār karne kā ḥukm bhī diyā hai. Is liye a'ẓā' wa jawāreḥ ke sāth asbāb ba-rū'e kār lānā 'ain ṭā'ate Ilāhī hai aur dil ke sāth Allāh Ta'ālá par tawakkul karnā us par īmān rakhne kā taqāẓā hai.

﴾Allāh Ta‘ālá se Madad Ṭalab karne kā bayān﴿

al-Qur’ān

(1) (Ae Allāh!) Ham terī hī ‘ibādat karte haiṅ aur ham Tujh hī se madad chāhte haiṅ.

(2) Mūsá (‘alayhi al-salām) ne apnī qaum se farmāyā: Tum Allāh se madad māṅgo aur ṣabr karo, be-shak zamīn Allāh kī hai woh apne bandoṅ meṅ se jise chāhtā hai us kā wāris̱ banā detā hai, aur anjāme ḳhair parhez-gāroṅ ke liye hī hai.

(3) Aur Allāh hī se madad chāhtā hūṅ us par jo kuç̣h tum bayān kar rahe ho.

(4) (Hamāre Ḥabīb ne) ‘arẕ kiyā: Ae mere Rab! (Hamāre dar-miyān) ḥaq ke sāth faiṣalah farmā de, aur hamārā Rab be-ḥad Raḥm farmāne wālā hai, Usī se madad ṭalab kī jātī hai un (dil-āzār) bātoṅ par jo (ae kāfiro!) Tum bayān karte ho.

al-Ḥadīth

65_66/1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ke nazdīk qawī Momin ẕa‘if Momin se ziyādah achç̣hā aur ziyādah măḥbūb hai aur har ek meṅ ḳhair hai. Jo chīz tum ko naf‘a de us ke ḥuṣūl meṅ ḥirṣ karo, Allāh kī madad chāho aur himmat nah hāro, agar tum par ko’ī muṣībat ā’e to yeh nah kaho keh kāsh maiṅ aisā kar letā, al-battah yeh kaho keh

yeh Allāh kī taqdīr hai, us ne jo chāhā kar diyā. (Yād rakho!) Yeh 'kāsh' kā lafẓ Shayṭānī aʿmāl kā darwāzah kholtā hai.

Ise Imām Muslim, Nasā'ī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

(66) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum meṅ se har kisī ko chāhiye keh woh apnī har ḥājat apne Rab se māṅge, ḥattá keh agar us ke jūte kā tasmah bhī ṭūṭ jā'e to woh bhī usī se māṅge.

Ise Imām Abū Ya'lá aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

67_71/2. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā bayān karte haiṅ keh Ḍimād (nāmī ek shaḳhṣ) Makkah meṅ āyā, woh qabīla'e Shanū'ah kī kisī shāḳh se ta'alluq rakhtā thā, aur jinnāt ke asarāt ḳhatm karne ke liye dam kiyā kartā thā. Us ne jab Makkah ke be-wuqūfoṅ ne sunā keh (al-'iyādhu billāh) Muḥammad Muṣṭafá ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam majnūn haiṅ, to us ne kahā keh kāsh meṅ unheṅ dekh letā shāyad Allāh Ta'ālá unheṅ mere hāth se shifā de de. Rāwī kăhte haiṅ: Phir woh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se milā aur kăhne lagā: Ae Muḥammad! Maiṅ jinnāt kā asar zā'il kartā hūṅ, Allāh Ta'ālá jaise chāhtā hai mere hāth se shifā' detā hai, Āp kā kyā ḳhayāl hai? Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne (us ke jawāb meṅ yeh muḳhtaṣar sā ḳhuṭbah irshād) farmāyā: 'Tamām ta'rīfeṅ Allāh Ta'ālá ke liye haiṅ, ham Allāh Ta'ālá kī ḥamd karte haiṅ, aur usī se madad chāhte haiṅ, jise Allāh Ta'ālá hidāyat de us ko ko'ī gum-rāh karne wālā nahīṅ hai, aur jise woh gum-rāh

kare use ko'ī hidāyat dene wālā nahīṅ, aur maiṅ gawāhī detā hūṅ keh Allāh Ta'ālá ke siwā ko'ī shaķhṣ 'ibādat kā mustaḥiq nahīṅ, woh yak-o tanhā hai, us kā ko'ī sharīk nahīṅ, aur maiṅ gawāhī detā hūṅ keh Muḥamma Allāh Ta'ālá ke bande aur us ke Rasūl haiṅ.' Rāwī kăhte haiṅ, Ḍimād ne 'arẓ kiyā: Mere liye yeh kalimāt do-bārah irshād farmā'eṅ. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne tīn bār yeh kalimāt dŏhrā'e. Woh kăhne lagā: Maiṅ ne kāhinoṅ, jādū-garoṅ aur shā'iroṅ kā kalām sunā hai, un meṅ se kisī kā bhī kalām un kalimāt jaisā nahīṅ hai. Yeh kalimāt to apne andar balāġhat kā samandar rakhte haiṅ. Rāwī kăhte haiṅ keh phir us ne kahā: Apnā daste aqdas baṛhā'eṅ, maiṅ Āp ke hāth par Islām kī bai'at kartā hūṅ. Rāwī kăhte haiṅ: Phir us ne Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke hāth par bai'at kī (aur Islām qubūl kar liyā).'

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Ibn Ḥibbān aur Ibn Mundah ne riwāyat kiyā hai.

(68) Ḥaẓrat ('Abd Allāh) bin 'Abbāṣ raḍiya Allāhu 'anhumā farmāte haiṅ keh ek roz meṅ (sawārī par) Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ke pīçhe baiţhā huwā thā to Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae laṛke! Maiṅ tujhe chand bāteṅ sikhātā hūṅ. Allāh Ta'ālá ke ḥuqūq kī ḥifāẓat kar wohtujhe măḥfūẓ rakhegā, Allāh Ta'ālá ko (har waqt) yād rakh, to use apne sāmne pā'egā. Jab māṅge to Allāh Ta'ālá se māṅg, jab madad chāhe to usī se madad ṭalab kar aur jān le keh agar tamām Ummat tujhe kuçh naf'a dene ke liye jam'a ho jā'e to woh tujhe ṣirf itnā hī naf'a pahŏṅçhā saktī hai jo Allāh Ta'ālá ne

tere liye likh diyā hai, aur agar sab log tujhe nuqṣān pahŏṅchāne par ittefāq kar leṅ to hargiz tumheṅ ko'ī nuqṣān nahīṅ pahŏṅchā sakte. Magar woh jo Allāh Taʿālá ne tere liye likh diyā hai. Qalam uṭhā diye ga'e haiṅ aur ṣaḥīfe ḳhushk ho chuke haiṅ.

Ise Imām Aḥmad ne, Tirimidhī ne mazkūrah alfāẓ meṅ, Abū Yaʻlá aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ṣaḥīḥ hai.

(69) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Muʻādh bin Jabal raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne ek din un kā hāth pakaṛ kar farmāyā: Ae Muʻādh! Maiṅ tum se maḥabbat kartā hūṅ, Ḥaẓrat Muʻādh raḍiya Allāhu ʻanhu ne ʻarẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mere māṅ bāp Āp par qurbān hoṅ, ba-Ḳhudā maiṅ bhī Āp se maḥabbat kartā hūṅ. Phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Muʻādh! Maiṅ tumheṅ naṣīḥat kartā hūṅ keh har Namāz ke baʻd yeh duʻā māṅgnā hargiz nah choṛnā: ﴿اَللّٰهُمَّ، أَعِنِّي عَلَى ذِکْرِکَ وَشُکْرِکَ وَحُسْنِ عِبَادَتِکَ﴾ ʻAe Allāh! Apne zikr, shukr aur achchī ṭarḥ ʻibādat kī adā'īgī meṅ merī madad farmā].

Ise Imām Aḥmad aur Abū Dāwūd ne, Nasā'ī ne mazkūrah alfāẓ meṅ aur Ibn Ḥibbān aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne ise Shayḳhayn kī sharṭ par ṣaḥīḥ kahā hai.

(70) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat (ʻAbd Allāh) bin ʻAbbās raḍiya Allāhu ʻanhumā bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne yeh

du‘ā māṅgā karte the: ﴿رَبِّ أَعِنِّي وَلَا تُعِنْ عَلَيَّ، وَانْصُرْنِي وَلَا تَنْصُرْ عَلَيَّ، وَامْكُرْ لِي وَلَا تَمْكُرْ عَلَيَّ، وَاهْدِنِي وَيَسِّرْ هُدٰى لِي، وَانْصُرْنِي عَلٰى مَنْ بَغٰى عَلَيَّ. رَبِّ، اجْعَلْنِي لَکَ شَکَّارًا، لَکَ ذَاکَّارًا، لَکَ رَهَّابًا، لَکَ مِطْوَاعًا، لَکَ مُخْبِتًا، إِلَيْکَ أَوَّاهًا مُنِيْبًا. رَبِّ، تَقَبَّلْ تَوْبَتِي، وَاغْسِلْ حَوْبَتِي، وَأَجِبْ دَعْوَتِي، وَثَبِّتْ حُجَّتِي وَسَدِّدْ لِسَانِي، وَاهْدِ قَلْبِ، وَاسْلُلْ سَخِيْمَةَ قَلْبِي﴾ ‘ae mere Parwar-digār! Merī madad farmā mere ḳhilāf kisī kī madad nah kar mujhe kāmyāb farmā aur mere ḳhilāf kisī ko kām-yābī nah de, mere ḥaq meṅ tadbīr farmā aur mere ḳhilāf kisī kī tadbīr kār-gar nah hone de. Mujhe hidāyat de aur use mere liye āsān farmā. Mujh par ziyādatī karne wāle ke ḳhilāf merī madad farmā. Ae mere Pālan-hār! Tū mujhe apnā kas̲rat se z̲ikr karne wālā shukr-guzār, bŏhat ḍarne wālā, nihāyat farmān-burdār, ḳhūb iṭā‘at karne wālā, bŏhat ‘ājizī karne wālā, bŏhat girya-o zārī karne wālā aur terī hī jānib rujū‘ karne wālā banā de. Merī taubah qubūl farmā aur mere gunāhoṅ ko dho ḍāl. Merī du‘ā qubūl farmā, merī dalīl ko qā’em rakh, merī zabān ko durust rakh, mere dil ko hidāyat par qā’em rakh aur mere sīne kā khoṭ nikāl de’.

Ise Imām Abū Dāwūd, Tirmi<u>dh</u>ī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai aur Imām Tirmi<u>dh</u>ī kăhte haiṅ keh yeh Ḥadīs̲ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

(71) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Jābir bin ‘Abd Allāh bayān karte haiṅ: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam hameṅ tamām mu‘āmalāt meṅ istiḳhārah kanrā usī ṭarḥ sikhāyā karte the jaise Qur’ān Majīd kī ko’ī Sūrat rikhāte the. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam farmāte: Jab tum meṅ kisī ko’ī kisī kām kā irādah kare to do rak‘at nafl Namāz paṛhe, phir yūṅ kahe: ﴿اَللّٰهُمَّ، إِنِّي أَسْتَخِيْرُکَ بِعِلْمِکَ،

وَأَسْتَعِيْنُکَ بِقُدْرَتِکَ، وَأَسْأَلُکَ مِنْ فَضْلِکَ الْعَظِيْمِ، فَإِنَّکَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ، وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ، وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ. اَللّٰهُمَّ، إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِيْنِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي، - أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ، - فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِکْ لِي فِيهِ، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي، - أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ، - فَاصْرِفْهُ عَنِّي، وَاصْرِفْنِي عَنْهُ، وَاقْدُرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ، ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ﴾.

‘Ae Allāh! Maiṅ tujh se tere ‘ilm ke zarī‘e bhalā’ī ṭalab kartā hūṅ aur terī qudrat ke sabab tujh se madad chāhtā hūṅ aur tere ‘aẓīm faẓl meṅ se sawāl kartā hūṅ kyūṅ-keh tū qudrat rakhtā hai aur maiṅ qudrat nahīṅ rakhtā. Tū jāntā hai aur maiṅ nahīṅ jāntā aur tū çhupī bātoṅ kā ḳhūb jān·ne wālā hai. Ae Allāh! Agar tere ‘ilm meṅ yeh kām mere Dīn, merī ma‘āsh, mere uḳhrawī mu‘āmale yā anjāme kār meṅ mere liye beh-tar hai to use mere liye muqaddar farmā de aur mere liye āsān kar de, phir us meṅ mujhe barakat de. Lekin agar tere ‘ilm meṅ yeh kām mere Dīn, merī ma‘āsh aur mere uḳhrawī mu‘āmale yā anjāme kār meṅ mere liye burā hai to use mujh se dūr rakh aur is se mujhe dūr rakh aur mere liye bhalā’ī ko muqarrar farma ḳhẉāh woh kahīṅ bhī ho. Phir mujhe us se rāẓī kar de.’ Farmāyā: Aur (is du‘ā ke ba‘d) apnī ḥājat kā nām le kar zikr kare.

Ise Imām Nasā’ī ne riwyāt kiyā hai.

al-Maṣādir wa-al-Marāji‘

١۔ القرآن الحکیم۔

(۲) الحدیث

۲۔ **احمد بن حنبل**، ابو عبد اللہ شیبانی (۱۶۴-۲۴۱ھ/۷۸۰-۸۵۵ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی للطباعۃ والنشر، ۱۳۹۸ھ/۱۹۷۸ء۔

۳۔ **بخاری**، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/۸۱۰-۸۷۰ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: دار ابن کثیر، الیمامہ، ۱۴۰۷ھ/۱۹۸۷ء۔

٤۔ **بخاری**، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/۸۱۰-۸۷۰ء)۔ **الأدب المفرد**۔ بیروت، لبنان: دار البشائر الاسلامیہ، ۱۴۰۹ھ/۱۹۸۹ء۔

۵۔ **بزار**، ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق بصری (۲۱۵-۲۹۲ھ/۸۳۰-۹۰۵ء)۔ **المسند (البحر الزخار)**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ علوم القرآن، ۱۴۰۹ھ۔

٦۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ **السنن الکبری**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ دار الباز، ۱۴۱۴ھ/۱۹۹۴ء۔

۷۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ البیہقی (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ **شعب الإیمان**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۰ھ/۱۹۹۰ء۔

۸۔ **ترمذی**، ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورہ بن موسیٰ بن ضحاک (۲۰۹-۲۷۹ھ/ ۸۲۵-۸۹۲ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار إحیاء التراث العربی۔

۹۔ **ابن جعد**، ابو الحسن علی بن جعد بن عبید ہاشمی (۱۳۳-۲۳۰ھ/۷۵۰-۸۴۵ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: مؤسسہ نادر، ۱۴۱۰ھ/۱۹۹۰ء۔

۱۰۔ **حاکم**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ بن محمد (۳۲۱-۴۰۵ھ/۹۳۳-۱۰۱۴ء)۔ **المستدرک علی الصحیحین**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/۱۹۹۰ء۔

١١۔ **حارث**، ابن ابی اسامہ (١٨٦۔ ٢٨٣ھ)۔ **مسند الحارث**۔ المدینہ المنورۃ، سعودی عرب: مرکز خدمۃ السنہ والسیر ۃ النبویہ، ١٤١٣ھ/١٩٩٢ء۔

١٢۔ **ابن حبان**، ابو حاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان التمیمی البستی (٢٧٠-٣٥٤ھ/ ٨٨٤-٩٦٥ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ١٤١٤ھ/ ١٩٩٣ء۔

١٣۔ **حکیم ترمذی**، ابوعبد اللہ محمد بن علی بن حسن بن بشیر(١)۔ **نوادر الاصول فی احادیث الرسول**۔ بیروت، لبنان: دار الجیل، ١٩٩٢ء۔

(١) حکیم ترمذی ٣١٨ھ/٩٣٠ء میں زندہ تھے مگر اُن کی تاریخ وفات معلوم نہیں۔

١٤۔ **حمیدی**، ابو بکر عبداللہ بن زبیر (٢١٩ھ/٨٣٤ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ + قاہرہ، مصر: مکتبۃ المتنبی۔

١٥۔ **ابن خزیمہ**، ابو بکر محمد بن اسحاق بن خزیمہ سلمی نیشاپوری، (٢٢٣-٣١١ھ/ ٨٣٨-٩٢٤ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ١٣٩٠ھ/١٩٧٠ء۔

١٦۔ **خطیب تبریزی**، ولی الدین ابوعبد اللہ محمد بن عبد اللہ (٧٤١ھ)۔ **مشکوٰۃ المصابیح**۔ بیروت، لبنان، دار الکتب العلمیۃ، ١٤٢٤ھ/٢٠٠٣ء۔

١٧۔ **خوارزمی**، محمد بن محمود الخوارزمی، أبو المؤید، (٥٩٣۔٦٦٥ھ)۔ **جامع المسانید لأبی حنیفة**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ

١٨۔ **ابو داؤد**، سلیمان بن اشعث بن اسحاق بن بشیر بن شداد ازدی سجستانی (٢٠٢-٢٧٥ھ/ ٨١٧-٨٨٩ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ١٤١٤ھ/١٩٩٤ء

١٩۔ **دورقی**، ابوعبداللہ احمد بن ابراہیم بن کثیر (١٦٨۔٢٤٦ھ)۔ **مسند سعد بن ابی وقاص**۔ بیروت، لبنان: دارالبشائر الاسلامیہ، ١٤٠٧ھ۔

٢٠۔ **دیلمی**، ابو شجاع شیرویہ بن شہردار بن شیرویہ الدیلمی الھمذانی (٤٤٥-٥٠٩ھ/ ١٠٥٣-١١١٥ء)۔ **الفردوس بمأثور الخطاب**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ١٤٠٦ھ/١٩٨٦ء۔

٢١- **ابن رجب حنبلی**، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن احمد (٧٣٦-٧٩٥ھ)۔ جامع العلوم و الحكم في شرح خمسين حديثا من جوامع الكلم۔ بیروت، لبنان: دارالمعرفہ، ١٤٠٨ھ۔

٢٢- **شاشی**، ابوسعید ہیثم بن کلیب بن شریح (٣٣٥ھ/٩٤٦ء)۔ المسند۔ مدینہ منورہ، سعودی عرب: مكتبة العلوم والحكم، ١٤١٠ھ۔

٢٣- **ابن ابی شیبہ**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ الکوفی (١٥٩-٢٣٥ھ/٧٧٦-٨٤٩ء)۔ المصنف۔ ریاض، سعودی عرب: مكتبة الرشد، ١٤٠٩ھ۔

٢٤- **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (٢٦٠-٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧٠ء)۔ المعجم الصغیر۔ بیروت، لبنان: المكتب الاسلامی، ١٤٠٥ھ/ ١٩٨٥ء

٢٥- **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (٢٦٠-٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧١ء)۔ المعجم الأوسط۔ قاہرہ، مصر: دار الحرمین، ١٤١٥ھ۔

٢٦- **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (٢٦٠-٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧٠ء)۔ المعجم الکبیر۔ موصل، عراق: مكتبة العلوم والحكم، ١٤٠٣ھ/١٩٨٣ء۔

٢٧- **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (٢٦٠-٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧٠ء)۔ المعجم الکبیر۔ قاہرہ، مصر: مکتبہ ابن تیمیہ۔

٢٨- **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر لخمی (٢٦٠-٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧١ء)۔ مسند الشاميين۔ بیروت، لبنان: مؤسسة الرسالہ، ١٤٠٥ھ/ ١٩٨٥ء۔

٢٩- **طیالسی**، ابو داؤد سلیمان بن داؤد جارود (١٣٣-٢٠٤ھ/ ٧٥١-٨١٩ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ۔

٣٠- **ابن ابی عاصم**، ابو بکر عمرو بن ابی عاصم ضحاک بن مخلد شیبانی (٢٠٦-٢٨٧ھ/٨٢٢-٩٠٠ء)۔ السنة۔ بیروت، لبنان: المكتب الاسلامی، ١٤٠٠ھ۔

٣١- **عبد بن حمید**، ابو محمد عبد بن حمید بن نصر الکسی (م ٢٤٩ھ/ ٨٦٣ء)۔ المسند۔ قاہرہ، مصر: مكتبة السنة، ١٤٠٨ھ/ ١٩٨٨ء۔

۳۲۔ **عبد الرزاق**، ابو بکر بن ہمام بن نافع صنعانی (۱۲۶-۲۱۱ھ/ ۷۴۴-۸۲۶ء)۔ **المصنف**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۳ھ۔

۳۳۔ **ابو عوانہ**، یعقوب بن اسحاق بن ابراہیم بن زید نیشاپوری (۲۳۰-۳۱۶ھ/ ۸۴۵-۹۲۸ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۹۹۸ء۔

۳۴۔ **قضاعی**، ابو عبد اللہ محمد بن سلامہ بن جعفر بن علی بن حکمون بن ابراہیم بن محمد بن مسلم قضاعی (م۴۵۴ھ/ ۱۰۶۲ء)۔ **مسند الشھاب**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۶ء۔

۳۵۔ **ابن ماجہ**، ابو عبد اللہ محمد بن یزید قزوینی (۲۰۷-۲۷۵ھ/ ۸۲۴-۸۸۷ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر۔

۳۶۔ **مالک**، ابنِ انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو بن حارث اصبحی (۹۳- ۱۷۹ھ/ ۷۱۲-۷۹۵ء)۔ **الموطأ**۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۵ء۔

۳۷۔ **مسلم**، ابو الحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم بن ورد قشیری نیشاپوری (۲۰۶-۲۶۱ھ/ ۸۲۱-۸۷۵ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی۔

۳۸۔ **مقدسی**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد الواحد بن احمد حنبلی (۵۶۹-۶۴۳ھ/ ۱۱۷۳- ۱۲۴۵ء)۔ **الأحادیث المختارۃ**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبۃ النہضۃ الحدیثۃ، ۱۴۱۰ھ/ ۱۹۹۰ء۔

۳۹۔ **مقدسی**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد الواحد بن احمد حنبلی (۵۶۹-۶۴۳ھ/ ۱۱۷۳- ۱۲۴۵ء)۔ **فضائل الأعمال**۔ قاہرہ، مصر: دار الغد العربی۔

۴۰۔ **منذری**، ابو محمد عبد العظیم بن عبد القوی بن عبد اللہ بن سلامہ بن سعد (۵۸۱-۶۵۶ھ/ ۱۱۸۵- ۱۲۵۸ء)۔ **الترغیب والترھیب من الحدیث الشریف**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۷ھ۔

۴۱۔ **نسائی**، ابو عبد الرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵-۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۶ھ/ ۱۹۹۵ء + حلب، شام: مکتب المطبوعات الاسلامیہ، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۶ء۔

٤٢۔ **نسائی**، ابو عبدالرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵- ۳۰۳ھ/۸۳۰-۹۱۵ء)۔ السنن الکبری۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/۱۹۹۱ء۔

٤٣۔ **نسائی**، ابو عبد الرحمٰن احمد بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر بن دینار (۲۱۵۔۳۰۳ھ/ ۸۳۰۔۹۱۵ء)۔ عمل الیوم واللیلہ۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۷ھ/۱۹۸۷ء۔

٤٤۔ **نعیم بن حماد**، المروزی، ابو عبد اللہ (م ۲۸۸ھ)۔ الفتن۔ قاہرہ، مصر: بیروت، لبنان: مؤسسۃ الکتب الثقافیۃ، ۱۴۰۸ھ۔

٤٥۔ **ہندی، حسام الدین**، علاء الدین علی متقی (م ۹۷۵ھ) ۔**کنز العمال**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۳۹۹/ ۱۹۷۹۔

٤٦۔ **ہیثمی**، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (۷۳۵-۸۰۷ھ/ ۱۳۳۵- ۱۴۰۵ء)۔ مجمع الزوائد ومنبع الفوائد۔ قاہرہ، مصر: دار الریان للتراث + بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

٤٧۔ **ہیثمی**، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (۷۳۵۔۸۰۷ھ/ ۱۳۳۵۔ ۱۴۰۵ء)۔ **موارد الظمآن إلی زوائد ابن حبان**۔ بیروت، لبنان+ دمشق، شام: دارالثقافۃ العربیہ، ۱۴۱۱ھ/۱۹۹۰ء۔

٤٨۔ **ابو یعلی**، احمد بن علی بن مثنی بن یحیٰ بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (۲۱۰-۳۰۷ھ/ ۸۲۵-۹۱۹ء)۔ المسند۔ دمشق، شام: دار المأمون للتراث، ۱۴۰۴ھ/ ۱۹۸۴ء۔

٤٩۔ **ابو یعلی**، احمد بن علی بن مثنی بن یحیٰ بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (۲۱۰۔۳۰۷ھ/ ۸۲۵۔۹۱۹ء)۔ المعجم۔ فیصل آباد، پاکستان: إدارۃ العلوم الأثریۃ، ۱۴۰۷ھ۔

(۳) شروحات الحدیث

٥٠۔ **ابن حجر عسقلانی**، احمد بن علی بن محمد بن محمد بن علی بن احمد کنانی (۷۷۳۔۸۵۲ھ/ ۱۳۷۲۔۱۴۴۹ء)۔ فتح الباري شرح صحیح البخاري۔ لاہور، پاکستان: دار نشر

الكتب الاسلاميه، ۱۴۰۱ھ/ ۱۹۸۱ء۔

(۴) أسماء الرجال

٥١۔ **ابن حبان،** ابو حاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان (۲۷۰۔۳۵۴ھ/۸۸۴۔ ۹٦۵ء)۔ **طبقات المحدثین باصبهان و الوردین علیها۔** بیروت، لبنان: موسسہ الرسالۃ، ۱۴۱۲ھ/۱۹۹۲ء۔

٥٢۔ **ذہبی،** شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان (٦۷۳۔۷۴۸ھ/۱۲۷۴۔۱۳۴۸ء)۔ **سیر أعلام النبلاء۔** بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۷ھ/ ۱۹۹۷ء۔

(۵) السیرة

٥٣۔ **حلبی،** علی بن برہان الدین (۱۴۰۴ھ)۔ **السیرة الحلبیة،** بیروت، لبنان، دارالمعرفہ، ۱۴۰۰ھ۔

(٦) العقائد

٥٤۔ **ابن منده،** ابو عبد اللہ محمد بن اسحاق بن یحيٰی (۳۱۰۔۳۹۵ھ/۹۲۲۔۱۰۰۵ء)۔ **الإیمان۔** بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰٦ھ۔

(۷) التصوف

٥٥۔ **احمد بن حنبل،** ابو عبد اللہ شیبانی (۱٦۴-۲۴۱ھ/۷۸۰-۸۵۵ء)۔ **الزهد۔** بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیۃ، ۱۳۹۸ء۔

٥٦۔ **بیہقی،** ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴۔۴۵۸ھ/۹۹۴۔ ۱۰٦٦ء)۔ **الزهد الکبیر۔** بیروت، لبنان: مؤسسۃ الکتب الثقافیۃ، ۱۹۹٦ء۔

٥٧۔ **ابن جوزی،** ابو الفرج عبد الرحمٰن بن علی بن محمد بن علی بن عبید اللہ (۵۱۰۔۵۷۹ھ/ ۱۱۱٦۔۱۲۰۱ء)۔ **صفة الصفوه۔** بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۰۹ھ/۱۹۸۹ء۔

٥٨- **ابن ابی الدنیا**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (٢٠٨-٢٨١ھ)۔ **الرقة والبكاء**۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ١٤١٩ھ/ ١٩٩٨ء۔

٥٩- **ابن ابی الدنیا**، ابوبکر عبد اللہ بن محمد بن عبید بن بن سفیان قیس قرشی (٢٠٨-٢٨١ھ)۔ **العقوبات**۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ١٤١٦ھ/ ١٩٩٦ء۔

٦٠- **ابن ابی الدنیا**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (٢٠٨-٢٨١ھ)۔ **محاسبة النفس**۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم۔

٦١- **ابن ابی الدنیا**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (٢٠٨-٢٨١ھ)۔ **المحتضرين**۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ١٤١٧ھ/ ١٩٩٧ء۔

٦٢- **ابن ابی الدنیا**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (٢٠٨-٢٨١ھ)۔ **موسوعة ابن أبي الدنيا**۔ بیروت، لبنان: المکتبۃ العصریہ، ١٤٢٦ھ/ ٢٠٠٦ء۔

٦٣- **ابن رجب حنبلی**، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن احمد (٧٣٦-٧٩٥ھ)۔ **التخويف من النار والتعريف بحال دار البوار**۔ دمشق، شام: مکتبہ دار البیان، ١٣٩٩ھ۔

٦٤- **سُلَمی**، ابوعبد الرحمٰن محمد بن حسین بن محمد الازدی السلمی نیشاپوری (٣٢٥-٤١٢ھ/ ٩٣٦-١٠٢١ء)۔ **طبقات الصوفیه**۔ قاہرہ، مصر: مطبعة المدنی، ١٤١٨ھ/ ١٩٩٧ء۔

٦٥- **شعرانی**، عبدالوہاب بن احمد بن علی بن احمد بن محمد بن موسیٰ، الانصاری، الشافعی الشاذلی، المصری (٨٩٨-٩٧٣ھ/ ١٤٩٣-١٥٦٥ء)۔ **الطبقات الکبری**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ١٤٢٦ھ/ ٢٠٠٥ء۔

٦٦- **عبد القادر جیلانی**، ابو صالح شیخ محی الدین عبد القادر بن موسی بن عبد اللہ الجیلانی (٤٧٠ھ-٥٦١ھ)۔ **الفتح الرباني**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر للطباعۃ والنشر والتوزیع، ١٤١٩ھ/ ١٩٩٨ء۔

٦٧- **غزالی**، حجۃ الاسلام امام ابو حامد محمد الغزالی (٥٠٥ھ)۔ **إحياء علوم الدين**۔ مصر: مطبعہ عثمانیہ، ١٣٥٢ھ/ ١٩٣٣ء۔

٦٨- **ابن قدامہ**، ابو محمد عبد اللہ بن احمد مقدسی حنبلی (٦٢٠ھ)۔ **التوابين**۔ بیروت، لبنان: دار

الکتب العلمیہ۔

٦٩۔ **ابن قدامہ**، ابو محمد عبد اللہ بن احمد مقدسی حنبلی (۶۲۰ھ)۔**الرقة والبكاء في أخبار الصالحين و صفاتهم**۔ القاہرۃ، مصر: المکتبۃ التوفیقیۃ۔

٧٠۔ **ابن قدامہ**، ابو محمد عبد اللہ بن احمد مقدسی حنبلی (م۶۲۰ھ)۔**المتحابين في الله**۔ دمشق، شام: دار الطباع، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۱ء۔

٧١۔ **قشیری**، ابو القاسم عبد الکریم بن ہوازن نیشاپوری (۳۷۶-۴۶۵ھ/ ۹۸۶-۱۰۷۳ء)۔ **الرسالة**۔ بیروت، لبنان: دار الجیل۔

٧٢۔ **قشیری**، ابو القاسم عبد الکریم بن ہوازن نیشاپوری (۳۷۶-۴۶۵ھ/ ۹۸۶-۱۰۷۳ء)۔ **الرسالة**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۲۶ھ/ ۲۰۰۵ء۔

٧٣۔ **ابن قیم**، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر ایوب جوزیہ (۶۹۱-۷۵۱ھ/ ۱۲۹۲-۱۳۵۰ء)۔ **مدارج السالكين**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۲۰۰۴ء۔

٧٤۔ **ابن مبارک**، ابو عبد الرحمٰن عبد اللہ بن واضح مروزی (۱۱۸-۱۸۱ھ/ ۷۳۶- ۷۹۸ء)۔ **كتاب الزهد**۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۰۹ھ/ ۱۹۸۹ء۔

٧٥۔ **ابو نعیم**، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن إسحاق بن موسیٰ بن مہران أصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/ ۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ **كتاب الأربعين على مذهب المتحققين من الصوفية**۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۳ء۔

٧٦۔ **ابو نعیم**، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن اسحاق بن موسیٰ بن مہران اصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/ ۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ **حلية الأولياء وطبقات الأصفياء**۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء۔

(۸) التاریخ

٧٧۔ **ذہبی، شمس الدین** محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳-۷۴۸ھ/ ۱۲۷۴-۱۳۴۸ء)۔ **تاریخ الاسلام و وفيات المشاهير و الاعلام**. بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ھ/

۱۹۸۷ء۔

۷۸۔ ابن عساکر، ابو قاسم علی بن الحسن بن ہبۃ اللہ بن عبد اللہ بن حسین دمشقی الشافعی (۴۹۹-۵۷۱ھ/۱۱۰۵-۱۱۷۶ء)۔ تاریخ مدینۃ دمشق المعروف بہ: تاریخ ابن عساکر۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۹۹۵ء۔